

PRVA KOSOVSKA NARODNOOSLOBODILAČKA BRIGADA

Vojno politička situacija na slobodnoj teritoriji Pčinja — Crna Trava u proleće — 1944. godine

U proleće 1944. godine postojala je velika slobodna teritorija na prostoru Kriva Palanka Kumanovo, Vranje, Crna Trava, Lužnica i jugoslovensko-bugarska granica, na kojoj su bile brojne jedinice NOV i POJ: V JM Br., VI JM Br., VII JM Br. se formirala u maju mesecu, II M Br., Kosovski NO partizanski odred od koga je formirana — 12. maja I kosovska NO brigada, I i II sofijska bugarska brigada, odredi: Kumanovski, Vranjski i crnotravski, tri komande područja: Kumanovsko, Vranjsko i Crnotravsko, sa po pet komandi područja; zatim brojna rukovodstva kao GŠM, sa delom CK KPM i dela Sobrańja M., zatim Glavnog štaba Bugarske i njihovog CK KP Bugarske, zatim Štab kosovske operativne zone, okružni komitet Vranja sa okružnim NOO i mnogim organima vlasti i partije na terenu. Sve ovo je predstavljalo veliku opasnost za bugarske fašističke okupatore. Preko ove slobodne teritorije uspostavljena je čvrsta veza Makedonije, Srbije i Kosova, ukazivana je velika pomoć GŠ Bugarske u razvoju Bugarskog partizanskog pokreta; ugrožena je i glavna komunikacija vardarsko-moravska za vezu Grčke preko Jugoslavije za nemačku teritoriju.¹

Jačina Pete bugarske armije pred prolećnu ofanzivu 1944.

U sklopu Sedme nemačke ofanzive na NOV i POJ, u sporazumu sa nemačkom komandom, Štab Pete bugarske armije prema direktivi svoga ministarstva odbrane, organizovao je takozvanu prolećnu ofanzivu 1944. godine, sa ciljem da uništi snage NOV i POJ, u prvoj fazi u zoni Kozjačkog masiva, a u drugoj fazi u zoni Crne Trave, a u daljoj fazi kako se situacija odvija.

Komandant V bugarske armije general Bojdev upotrebio je oko 40.000 vojnika: 14. (Skoplje), 29. (Vranje), 17. (Štip) peš. divizija; I, 41, i 53 peš. puk, 1/50 p. puk; 1 i 2 konj. puk; 1 lovna, 1 policijska i 1 ju-

¹ M. A. — P. O. — str. 1 — 19. Ž. N. — 22. D. — str. 95—97.

rišna družina (bataljon); 453. jato (puk) izviđačkih i jedan puk bombarderskih aviona; nemački garnizoni iz Kukuša i Soluna; grčke, albanske i četničke reakcionarne oružane formacije; mnogo drugih grupa i delova. Pored jedinica koje su formacijski pripadale V bug. armiji, učestvovala su i mnogobrojne jedinice naročito u drugoj fazi ofanzive u Crnoj Travi iz 1 sofijske armije i 1 bug., ok. korpusa iz Niša, a neke jedinice su dovedene i iz Grčke.² Pripreme za ofanzivu su otpočele 15. IV. 1944.³ Proletnja ofanziva je trajala od 25. IV. do 20. VI. 44., iako su naše jedinice vodile žestoke borbe do kraja jula meseca, sa bugarskim jedinicama koje su zaposele slobodnu teritoriju. Glavni bugarski napad je otpočeo 30. IV. 44. godine.⁴

Jedinice NOV i POJ u maju 1944. u Crnoj Travi

Tempo, delegat VŠJ, formirao je 23. III. 44. Operativni Štab (OŠ) sastava: komandant—Mihailo Apostolski, istovremeno k-t GŠM; načelnik štaba—Živojin Nikolić »Brka«, članovi štaba—Strahil Gigov iz CK KPM, Vasa Smajević iz OK KP Vranje, Milan Zečar, k-t Kosovske zone, ujedno k-t Kosovskog odreda, a akasnije i k-t I kosovske brigade; rukovodilac obaveštajne službe — Dušan Devedžić »Žika« iz OK KP Vranje. Pod komandu su mu stavljene: III M Br., VI JM Br., Kosovski odred (I i II Kos. bataljon), komande područja i druge snage.⁵

Prva faza bugarske ofanzive zahvatila je rejon planine Kozjaka i Djermana, jedinice NOV i POJ posle višednevnih borbi povukle su se iz tog rejona u rejon Crne Trave, zajedno sa komandama područja i organima narodne vlasti, što ovde ne opisujem.

Operativni štab (GŠM) zajedno sa delegatima VŠJ Tempom, i GŠB bili su 5. V. 44. u s. Dobro Polje u Crnoj Travi.

VI JM Br. je bila u s. Gare. U Crnoj Travi je bilo oko 1300 boraca bez oružja, pa je od ovog ljudstva 10. V. na Talambasu u Luznici formirana VII JM Br., sa više od 30% boraca bez oružja. V JM Br., je prebacivala hranu iz Lužnice u Crnu Travu, koja je ranije od Bugara bila popaljena pa hrane za jedinice nije bilo. Komande područja su formirale iz sastava partizanskih straža po jedan bataljon. I sofijska brigada je formirana 2. V. 44. u Crnoj Travi sa oko 340 boraca. II sofijska brigada preformirana je od Trnskog partizanskog odreda u s. Jabukovik (Kalna) od oko 200 boraca ali isto bez dovoljno oružja.

Kosovski NOP odred stigao je u Crnu Travu 8. V. u s. Darkovce (Antunova Mahala), pa je štab odreda istog dana imao sastanak sa ge-

² M. A. — P. O. — str. 14, 91. Ž. N. — 22. D. — str. 95, 96.

S. T. — Nd — str. 536. T. B. — N. P. D. — str. 341.

³ S. T. — Nd — str. 536.

⁴ M. A. — P. O. str. 103. Šema početka bugarske majske ofanzive. Ž. N. — 22. D. — str. 105. Šema nepr. majske ofanzive; str. 100—109. Ž. N. — J. S. — str. 495—501; V. V. — Dnevnik. V. V. — VIII S Br. od 30 IV. do 10. V. 44. K. M. — III M Br. — str. 73 šema

⁵ Zb. tom I knj. 20, dok. br. 140. M. A. — F. P. — str. 203. Ž. N. — J. S. — str. 468.

neralom Apostolskim, III M Br. je 9/10. V. stigla u s. Dobro Polje. Obe ove jedinice su bile »iznurene, izgladnele, posle teških borbi i marševa pa je bio nužan predah sređivanje kao i formiranje Kosovske brigade.«⁶

Formiranje I kosovske NO brigade

U knjizi »22 divizija« (Ž. Nikolić) na strani 102 se navodi: »da je delegat VŠ Tempo na sastanku 8. V. 44. sa OŠ i rukovodstvom vranjskog kraja u s. Dobro Polje u Crnoj Travi posle procene situacije, pored ostalog doneo odluku da se formira KOSOVSKA BRIGADA i VII JM br. kao i vranjska divizija (22 divizija), u čiji sastav treba da uđe i Kosovska brigada«. Interesantno je da je u jednoj odluci Tempa od 27. V. 44. za komandanta ove divizije postavljen Milan Zečar, koji je tada bio na Pljačkovici. Isto tako on navodi o formiranju Kosovske brigade, da je formirana »12. V. 44. u s. Darkovcu, brojno stanje oko 450 boraca u tri bataljona od po tri čete, sa sastavom štaba brigade koji autor kasnije navodi...«.

Naredba k-ta OŠ za formiranje I kosovske brigade: Štabu Kosovskog odreda,

Dragi drugovi,

Danas po podne (predveče) formiraćemo Kosovsku brigadu. Naredili smo VII brigadi (novo formirana) da vam dade 100 boraca i VI JM brigadi oko 150 boraca. Svo ovo ljudstvo doćiće vam u toku današnjeg dana po podne, postavite patrole da ih sačeka. Za ljudstvo iz VI brigade prema selu Gare, za ljudstvo iz VII brigade prema selu Jabukovik.

U toku današnjeg dana sadanje ljudstvo koje imate u odredu podelite na tri bataljona po tri čete, koje će vam služiti kao jezgro tako da kad dođu borci iz VI i VII JM brigade samo da ih podelite i rasporedite po četama, isto do dolaska njihovog formirajte (odredite) i rukovodstva.

Danas ću ja doći tamo da malo usmeno porazgovaramo o svemu.

Vaš odred i Makedonska brigada zaslužuju svaku pohvalu, u izvršenju svih do sada dodeljenih im zadataka.

S. F. S. N.

II/V. 44 6. 15 h.

Komandant

General Apostolski

⁶ M. A. — P. O. str. 105—109. Ž. N. — J. S. — str. 498—501., 389. I sofiska bugarska brigada formirana 2. V. 44. u s. Kalna u Crnoj Travi, k—t Slavčo Savov (Trnški), a pre toga k—t trnskog odreda formiranog u avgustu 43. u Crnoj Travi. Ž. N. — 22. D. — str. 206. II sofiska bugarska brigada formirana 9. V. 44. u Crnoj Travi, pol. kom. Trifon Trifunov (Balkanski). Brigada formirana od trnskog partizanskog odreda od dva bataljona koji je formiran u s. Brod u Crnoj Travi 12. III. 44. pol. kom. Trifon Balkanski, koji je bio pre toga pol. kom. bugarskog bataljona »Hristo Botev«, a potom pol. kom. II makedonske br. M. T. — P. O. M. — str. 79. T. B. — N. P. P. — Str. 291 — 296.

PS. Gledajte, u toku današnjeg i sutrašnjeg dana da se odmorite i reorganizujete sutra uveče sa 4—5 brigada polazimo na jug.

General Apostolski⁷

Štab I K Br. je bio isti kao i Štab Kosovskog odreda: k—t Milan Zečar »Obren«, pol. kom. Savka Javorina »Saša«, z. k—ta Gligorije Šaranović »Gliša«, z. pol. kom. Mile Banić »Crni«, nač. štaba Dušan Lazić, ref. Agit. Propa Krapčević Damnjan »Stari«, sekr. SKOJ-a, Laze Mrđa, int. Đoka Ilić »Švarc«, ref. saniteta Milošević Milun »Lune« Pri štabu brigade—Milićević Blagoje ranije član GŠ K i M., ranjen 12. V. i nošen na konju.

Štabovi bataljona:

I Bataljon	II Bataljon	III Bataljon
k—t Gojko Četković »Ognjen«	— Vojin Bukalić	— Jovica Popadić »Žuti«
p—ksar Petar Denda	— Dušan Jovović »Mića«	— Miraš Jovanović
z. k—ta	— Tihomir Slijepčević	— Veljko Ivanović
z. p. ksara Steva	»Gajo«	ujedno k-r I čete
Radunović		— Stevo Vukanović
sekr. SKOJ-a Vojislav	— Svetozar Janković »Čile«	— Dragica Đurović
Bulatović	— Milica Dautović »Zora«	— Miladin Trbović
int. Đorđe Stanišić	— Milan Davidović	»Čiča«
ref. san. Danica		— Slavka Boričić
Strahinjić		

Prateća četa — k-r. Danilov Vladimir »Vede«, pol. kom. Tomašević Dušan »Čekić«. Četa je imala dva mitraljeska odeljenja, jedno odeljenje minobacača 82 mm., jedno odeljenje protiv tenkovskih pušaka i jedno odeljenje komore od 10 konja sa konjovodiocima.

Od ljudstva iz Kosovskog odreda formiran je ceo komandi kadar, u svakom bataljonu po tri čete, a u četi tri odeljenja u praksi to su bili vodovi. Iz VI JM br. je došlo 112 boraca uglavnom bez oružja, dok je iz VII JM br. ljudstvo bilo pripremljeno za upućivanje u Kosovsku brigadu, ali zbog borbi na terenu nije moglo da krene.

⁷ F. H. — O. R. S. Kosova. Original naredbe za formiranje I k Br. kod autora D. Lazića, a kopija u V. I. I. — k. 1366, f—3, dok. 10 i u AM. — k. 36, inv. br. 5553. *Glasnik Muzeja Kosova* X od 1970., Stanko Prica: članak o I kosovskoj NOO brigadi. M. A. — P. O. str. 119. Z. N. — 22. D. — str. 101, 102, 106. Zb. I, knj. 19, d. 117. AVI. I. — kut. 15, fsc. I, dok. 29.

Svečanost formiranja I kosovske brigade je otpočela 12. maja oko 12 časova u s. Darkovce (Antunova Mahala) uz prisustvo OŠ i generala M. Apostolskog i predstavnika VI JM Br. (Mirka Perovića), i predstavnika Štaba II M Br. General M. Apostolski je u svom pozdravnom govoru pohvalio Kosovsku brigadu za heroizam u dotadašnjim borbama. Brigada je pripremila kulturni program, kao i svečani ručak, ali je sve to otpalo zbog situacije na frontu, koji je bio udaljen oko pet kilometra, pa su se svečanosti skratile i brigada je po bataljonima bila upućena na front.⁸

Peta bugarska armija u drugoj fazi ofanzive

Komandant V B., armije, Bojdev, dobio je nove snage iz I sofijske armije i drugih reiona, tako I puk policije iz Sofije, 50 puk iz Pirota, 123 puk iz I okup. korpusa iz Niša, 25 puk iz Slivnice, 41 puk iz Grčke, 13 puk iz Čustendila, pa je ove snage pored već ranijih grupisao oko reiona Crne Trave i Lužnice. Naredbu za drugu fazu svoje ofanzive komandant V B. A. Bojdev je izdao 10. V. 44., u kojoj pored ostaloga naređuje—da je cilj ofanzive da se likvidira i najmanja grupa partizana u rejonu napada... i da bugarska armija brani prestiž svoje vlasti i svoju čast.« S. Trnski u ND iznosi »da je ofanziva pred 12 i 13. V. dostigla najvišu tačku naprezanja. Beše bačeno na poslednju kartu apsolutno sve sa kojim raspolaže fašističko komandovanje: vojska, policija, žandarmerija, artilerija, konjica, avijacija.« I dalje komentarišući naredbu Bojdeva navodi »samo iz ovoga dela naredbe se vidi sasvim jasno, da bugarska vojska beše upotrebljavana ne da stoji iza nacionalnih interesa naroda, već iza prestiža nametnute vlasti i časti fašističkih generala i oficira, koji su bili predani do smrti ne svome narodu već nemačkim porobljivačima i njihovim slugama u Bugarskoj. Oni behu prodali Nemcima kako svoju savest atko i svoju domovinu«.⁹

Plan Operativnog štaba

Operativnom štabu je bila nejasna situacija u Crnoj Travi i Lužnici. Bugarska ofanziva se očekivala, ali se nije znao dan početka niti linija sa koje će početi. Odluka OŠ je bila, da se jedinice NOV i POJ izvuku iz obruča iz Crne Trave i Lužnice i da se prebace na masiv planine Kozjaka i Djermana, a uz put da se izvrši napad na Bosiljgrad.

Komandant OŠ izdao je 12. V. 44. zapovest i uputio je I kosovskoj Br., III M Br., VI i VII JM br. i vranjskom području, a posebna zapovest je izdata V JM br., Crnotravskom i pirotskom odredu i pirotskom području.

⁸ Svi dnevnici. Izjave date autoru od Pende, T. Slijepčevića, M. Banića, S. Javorine, S. Radovanovića, G. Šaranovića i drugih.

⁹ Z. N. — 22. D. — str. 101. S. T. — Nd — str. 592. Marko Kiril Zlatan z. kta I sof. br. — V boj posleden, Sofia 1966., str. 335 — 337.

Zamisao ovoga plana bila je:

1 — DESNA KOLONA — VI JM br. sa jedinicama vranjskog područja nastupa preko Vrtopa (k. 1677)—Klisura i izbija u rejon Mali Strešer, Besna Kobila i s. Babina Poljana gde dejstvuje i zatvara drum Bosiljgrad—Kriva Feja—Vranje. Sa kolonom biće član OŠ Devegdžić Dušan.

2 — CENTRALNA KOLONA — I Kosovska Br. i III M Br. iz s. Darkevcu nastupa preko s. Suhi Dol, izbija na jug.— bug. granicu—Miljevsku pl. (k. 1732) sa zadatkom napada na Bosiljgrad, a iza toga izbija na pl. Doganicu ili na jug prema pl. Osogovu OŠ biće sa ovom.

3 — LEVA KOLONA — VII JM Br. iz s. Kalna nastupa preko s. Slice, a za vreme napada na Bosiljgrad zatvara drum Čustendil—Bosiljgrad. Iza toga kreće se prema pl. Đerman ili na jug prema pl. Osogovu. Sa kolonom biće član OŠ Živojin Nikolić »Brka«.

4 — V JM Br. i pirotski odred napadaju Trn u Bugarskoj. Komanda područja Pirot vrši akcije u svom reonu.

Crnotravski odred demonstrativno napada Vlasinu i Klisuru.

Polazak svih jedinica 12. V. uveče, a po danu prići što više drumu Trn—Surdulica.¹⁰

5 — I i II sofijska brigada nisu učestvovala u ovim dejstvima kako je u prvom planu bilo predviđeno, već su po naredbi polit-biroa CK BRP (Cole Dragojčeve, Jugova i Terpeševa) krenuli prema Plovdivu i pl. Rili. I S Br. je krenula 8. V. a II S Br. 12. V. Oružje koje je GŠB dobio prvi put iz SSSR-a pošto je naoružao svoje jedinice ostavio je u s. Kalna, paje ono palo u ruke bugarskom okupatoru iako je dosta naših boraca u tom periodu bilo bez oružja.¹¹

Promena plana dejstva Operativnog štaba

Ostvarenje zamisli OŠ za nastupni marš na jug nije moglo da se izvrši zbog dejstva V B. A.

VI JM Br. je 10. i II. maja vodila borbe sa bugarskim jedinicama, koje su napadale sa severa iz reiona Vlasotince-na jug i sa zapada iz reiona Grdelice-na istok prema s. Dobro Polje gde je bio OŠ i u njihovo blizini pet brigada NOV. VI JM Br. II. V. vodila je borbe kod s. Bistrice i s. Orah a od 14 do 24 časa i odbacila bugarske jedinice, nanevši im velike gubitke, dok je ona imala tri mrtva i dva ranjena.

VI JM Br. je dobila zapovest k-ta OŠ sa 12 časova zakašnjenja pa je 12. V. krenula na jug ali se već oko podne sudarila na Stanikinom Krstu (k. 1656) na pet do šest kilometara od s. Darkovce (Antunova Ma-

¹⁰ Zb. VII/3, d. 53 i 54, str. 168 — 170, zapovesti KOŠ. M. A. — P. O. str. 116 — 119. Z. N. — J. S. — str. 499 — 506. D. C. — III M. Br. — str. 60 — 63.

¹¹ O promeni odluke o upotrebi I i II sof. br. od strane C. Dragojčeve ima dosta pisanih materijala. II sof. br. je razbijena u tri grupe sa više od 45 poginulih. Zb VII/3, d. 53, 82. M. A. — P. O. — str. 118 — 119. Z. N. — J. S. — str. 513 — 518. S. T. — Nd — str. 567, 568, 655 — 661. T. B. — N. P. P. — str. 365 — 396.

hala) južno. U ovome rejonu crnotravski odred i partizanske straže iz komandi mesta i vranjskog područja, vodile su 12. V. pre podne kod s. Preslop i na Gramadi (tr. 1719) žestoke borbe sa bugarskim jedinicama koje su napadale uz podršku artiljerije.

Isto tako sa istoka i šireg rejona Trna i Znepola pre podne 12. V. snažne bugarske jedinice napale su pravcem Daščani Kladenac prema s. Kalna i izbili na Tambu (k. 1372) gde su ih dočekale jedinice VII JM Br. i vodili sa njima žestoke borbe ceo dan. Druge snažne bugarske jedinice napadaju u pravcu s. Crvena Jabuka, gde su ih na položajima Crni Vrh (tr. 1461), dočekale jedinice V JM Br. i vodili s njima žestoke borbe ceo dan.

Bugarske jedinice su 12. V. 44. nastupale sa zapada i jugo zapada iz rejona Vladičin Han—Surdulica prema pl. Vardenik i Veliki i Mali Strešer, kao i u pravcu Crna Trava, gde su izbili toga dana po podne i ugrozili naše jedinice koje su vodile borbu na položajima kod Stanikinog Krsta.

VI JM Br. 12. V. po podne zajedno sa crnotravskim odredom i jedinicama vranjskog područja, nije mogla da izdrži napad krupnih bugarskih jedinica na Stanikinom Krstu, pa joj je k-t OŠ koji je bio u s. Darkovcu, uputio u pomoć II M Br. koja je pristizala u s. Darkovcu, radi pripremanja nastupnog marša koji je trebalo da se izvede po zapovesti k-t OŠ VI JM Br. i II M Br. vodile su žestoke borbe sa krupnim bugarskim jedinicama na dominirajućem grebenu južno od s. Darkovce, na liniji: Bukurovac (k. 1370)—Gramada (k. 1554)—Stanikin Krst (k. 1656) — Orlovac—k. 1660.

Međutim, Bugarima su pristizale sve nove i nove snage, pa je komandant OŠ skratio svečanost oko formiranja I kosovske brigade, pa su sa zbornog mesta odmah počeli da se upućuju bataljoni na front na Stanikin Krst, najpre Prvi bataljon koji je uspeo pre mraka da se razvije za borbu, zatim Drugi bataljon koji je do mraka uspeo da razvije samo prvu i delom drugu četu i u mraku se sudario sa bugarskim jedinicama koje su bile u napadu, tako da se treća četa nije ni razvila za borbu. III bataljon je bio još u pokretu, pred mrak, pa nije uspeo da se približi položaju na Stanikinom Krstu. Razvoj brigade je vršen pod dejstvom artiljerijske vatre, a pred sam mrak bugarskim jedinicama su stigla pojačanja iz pravca Trave, koja su napala iz pozadine na Stanikinom Krstu crnotravski odred i I kosovsku brigadu, i u nekoliko uzastopnih juriša zauzeli su Stanikin Krst.

Sa Stanikinog Krsta jedinice su se povukle po padu mraka, na zbornom mestu Trešten (k. 1342): VI JM Br., M br. bez I bataljona koji je ostao na teritoriji Crne Trave i vranjskom području odvojen od Brigade. I kosovska brigada se povukla sa I i II bataljonom i pratećom četom, i nepotpunim II bataljonom (II četom i delom II čete i celim štabom bataljona; komandant, se sa I četom i delom II čete povukao zajedno sa Crnotravskim odredom u pravcu s. Darkovce). Na Trešten se isto tako povukao i bataljon vranjskog područja. II kosovski bataljon koji se povukao sa Crnotravskim odredom smatrajući da komandant ovog odreda ide na zbornom mestu Trešten i da je ušao u kolonu jedinica, tek je 13. V. po danu otkrio da su se oni odvojili od glavnine, održali su sastanak komunista i skojevaca, izabrali novi štab bataljona sa komesarom Lj. Šotrom i za-

menikom komesara M. Ivaniševićem, formirali dve čete, pa su u prvu četu stavili veći broj komunista, skojevaca i starih boraca, a kada su se posle nedelju dana susreli sa M. Perovićem, koji ih je obavestio o odlasku naših jedinica na jug prema Osogovu, predložio im je da pređu u Jablanicu i oni su to uradili. Tamo formiraju Kosovski bataljon koji je ušao u sastav 15 S Br., koji se potom izdvojen u zaštitni bataljon Glavnog Štaba Srbije.¹²

Iz I Kosovske Br. su poginuli Đorđević Stamen iz s. Vlačice; Sava Nešić iz s. Rajinca; k-t I bataljona Gojko Četković je teško ranjen i u pratnji ref. saniteta Strahinjić Danice iz Prištine ubijeni su oboje u bolnici kod s. Ogošte od balista 28. VI. 44. Ranjen i Krnošenko Grigorije iz SSSR-a (kolhoz »Gigant« kod Rostova) i ubijen od Bugara na Kozjaku sa pratiocem Mihtiljov Aleksejom, poštarom iz Kurska, borcima I K. Br. od oktobra 1943. Ranjeno je više boraca među njima Gliša, B. Milčević i drugi. Iz II M Br. poginula su dva druga i više je ranjeno.

V i VII JM Br. pod komandom »Brke« povukli su se 12/13. V. prema Suvoj planini i kasnije vodili teške borbe sa Bugarima i četničkim korpusima — Niškim i Čegarskim. Oko 20. V. vratili se u rejon Crne Trave i zajedno sa I S. Br. kod s. Crvene Jabuke vodili borbu protivu 25 bug. puka koji je sam spalio i ubio preko 70 ljudi i popalio zajedno sa drugim bugarskim snagama više sela u Crnoj Travi i Lužnici.¹³

Druga borba I K. Br. na drumu Trn — Strezimirovci 13. V. 44.

OŠ je doneo odluku da se odstupi od ranijeg plana i da se u toku noći 12/13. V. iziđe iz obruča dolinom Kalnske reke i izbije u Bugarsku —u Znepolje, preseče drum Trn—Surdulica i krene dalje na jug kroz bugarsku teritoriju. U prethodnici je bila II M. Br. sa Đevđeliskim odre- dom, a u glavniini I kosovska brigada, VI JM Br. i jedinice vranjskog po- dručja. M. Zečar dobio je naređenje od K. OŠ da postavi levu pobočni- cu, kod s. Rani Lug 13. V. u zoru, pa je on odredio II bataljon I kosov- ske brigade i Bataljon vranjskog područja. Pri nailasku u Znepolje, u zoru 13. V., II M Br. je naišla na kolone II. konjičkog puka koji je u jurišu razbijen, ali su ostale snage ovog puka u galopu pokušale da zauzmu Orlovu Čuku (K. 856) i visove kod s. Cigrilovci na južnom delu Znepolja. Ovo je bila dramatična borba jer je bugarska konjica jurišila na ove vr- hove, a II M Br. a iza toga i I kosovski bataljon na visove kod s. Cigri- lovc. Reka Jerma je bila izlivena pa su se borci i konji jedva izvlačili iz blata ali su ipak uspeali da izbiju na ove visove i da razbiju II. konjički puk koji je odstupio prema s. Strezimirovci.

VI JM Br. je olbezbeđivala glavninu od Trna, zauzela je s. Glava- novci na drumu, upalila opštinu, ubila 17 policajaca, ali je isto tako imala

¹² Zb. VII/3 d. 66, 67, 61. Sten. beleške o kos. jedinicama izjave M. Iva- niševića i Lj. Sotre.

¹³ M. A. — P. O. — str. 120 —122. Ž. N. — J. S. — str. 501 — 505. Z. N. — 22. D. — str. 106 — 113. K. M. — III M. Br. — str. 115 — 117. Z. B. — III M. Br. — str. 134 — 136. S. S. i J. P. —VIII S Br. str. 91 — 95. Svi dnevni- ci i izjave učesnika.

znatne žrtve-4 poginula, 3 ranjena, zarobljenih 13 boraca, koji su kasnije streljani u Trnu. III M Br. imala je 2 poginula i nekoliko ranjenih drugova.

Međutim, II konj. puk ojačan jednim vojno policijskim bataljonom, prebačen kamionima iz Trna, počeo je ponovo da vrši napade duž drumu Strezimirovci—Trn, što je onemogućilo blagovremeno da se povuče za glavninom II bataljon I kosovske brigade i Bataljon vranjskog područja, pa su oni ostali na teritoriji Crne Trave i Kozjačkog masiva, uspjeli da se izvuku iz obruča i održe, a stupili su u sastav I kosovske brigade 18. VI. 44. po povratku naših jedinica iz Grčke.¹⁴

Treća borba u s. Trekljano u Bugarskoj 14. V. 44.

Jedinice koje su se probile u Bugarsku, I kosovska brigada i u posebnoj koloni VI JM Br. su produžile marš na jug, kroz bugarsku teritoriju. Prolazeći kroz bugarska sela bili su vrlo lepo dočekani od strane naroda koji je nudio našim jedinicama hranu, a omladinci su prilazili borcima i sa njima razgovarali radujući se što smo palili opštinske urave. I kosovska brigada 14. V. u s. Treljano sukobila se sa bugarskom policijom i, pošto ih je razbila i proterala, upalila je zgradu u kojoj je bila opštinska, šumarska i finansijska uprava, kao i policijska stanica, zarobljeno desetak naoružanih šumara i finansia. Plen 10 pušaka.

Četvrta borba u s. Bresnica 15. V. 44.

Jedinice I kosovske br. i III M Br. prelaze 15. V. drum Čustendil—Bosilgrad kod s. Resen, gaze r. Dragovišticu, i u s. Bresnica, južno od Bosiligrada, borci I kosovske br., pošto odbijaju napad bugarskih policajaca, pale zgradu opštinske uprave i policijske stanice. Iz državnih magacina podeljeno je seljacima 2000 kg. brašna i drugih namirnica, a jedinica su zaplenile 200 kg. šećera, 100 kg. pirinča, i drugo, što se politički veoma pozitivno odrazilo na seljake.

Potom, jedinice prelaze u s. Zli Dol na Crnooku, gde su naše jedinice vodile vrlo teške borbe sa jednom bugarskom divizijom 6. V. 44. Sećanja na 15 naših poginulih boraca iz Kosovskog odreda, naročito na III četu II kosovskog bataljona izaziva tugu i ponos kod svih boraca.

Ovde smo se susreli sa VI JM br. i marš produžujemo zajedno.

Peta borba na planini Doganici 16. V. 44.

Jedinice su se odmarale u s. Crna Reka do 10 časova. III bataljon VI JM Br. kao zaštitnica dočekuje jedinice II konjičkog puka kod Bele Vode (tr. 1879). Iza toga stupa u borbu cela VI JM br. I Kosovska bri-

¹⁴ M. A. — P.O. — 122 — 125. Ž. N. — J. S. — str. 504 — 507. Ž. N. — 22 D. spisak poginulih. M. M. — VIII S. Br. — str. 118. S. S. i J. P. — VIII S. Br. — str. 93 — 96. K. M. — III M. — str. 117 — 129. Dnevnik i izjave učesnika.

gada poseda položaje na pl. Doganici kod s. Prelesje, vodeći borbe sa Bugarima od 10 do 20 časova. U ovoj borbi nije bilo gubitaka.¹⁵

Šesta borba kod s. Luke 17. V. 44.

U toku noći 16/17. V. I kosovska brigada povukla se iz borbe sa položaja kod s. Prelesje u rejon s. Luke, istočno od Čupinog brda. Već oko devet časova obezbeđenja su otvorila vatru na bugarske jedinice, pa je I kosovska br. posela položaje na liniji: Granični Preslop—Galoš (k. 1400). U dnevnicima S. Javorine i D. Lazića je zabeležno do borbe sa bugarskom vojskom traju od 9 do 16 časova i da Bugari pored svih pokušaja i napora da se probiju i izbiju na naše položaje nisu uspeali.

U toku noći 17/18. V. 44. I Kosovska Br. se prebacila na severne padine Kozjak planine u rejon šuma između s. Maglince i s. Široka Planina.

Naše izviđačke patrole, koje su bile upućene u toku 17. i 18. V. u dalja izviđanja, pri povratku su obavestile OŠ i štab I K. br. da se vrši koncentracija krupnih bugarskih jedinica, sa ciljem opkoljavanja šireg područja masiva pl. Kozjaka i Đermana.

Prva kosovska br. u toku noći 18/19. V. 44. prelazi na južne padine pl. Đerman u šume iznad s. Paklište.

U rejon pl. Đerman tada dolazi i III M Br. (sa II i III bat.) i VI JM Br.¹⁶

Teške borbe VI JM Br. 17. V. 44. kod s. Surlica

VI JM br. je 17. V. kod s. Surlica vodila teške borbe sa ojačanim II konj. pukom koji je nadirao sa pravca Sv. Ilija—s. Stajovce. Dok je brigada uspešno dočekala ovaj puk uništila jednu četu i gonila ih sa jednim bataljonom, pojavio sa iznenada sa Čupinog brda, na njihovo desno krilo jedan bugarski puk koji je vodio borbu sa III M. br. koja se povukla. VI M brigada tada se naglo povukla pod borbom u kojoj je imala 15 poginulih i više ranjenih. Bataljon koji je gonio II konj. puk nije više ušao u sastav brigade koja se povukla preko s. Široke Planine u s. Bukovljane na pl. Kozjak, a potom prešla na pl. Đerman gde se je spojila sa I K Br. i III M br.

Na osnovu dnevnika pol. kom. VI JM Br. Vladimira Vujovića i ostalih podataka navodi se da je brojno stanje brigade pre ofanzive iznosilo 600 ljudi, a 19. V. se svelo prema hronici VI JM br. (strana 98.) na oko 150 boraca. Od ovih boraca formiran je jedan Južnomoravski bataljon, od tri čete sa štabom: k-t Petar Denda iz I K Br., z. k-t Pejović Nikola (od 20. V.), pol. kom. Jordan Petković »Filja«, z. pol. kom. Velibor Stajić »Stanko«, sek. SKOJ-a Boško Đorđević, int. Staniša iz s. Jelašnice, ref. Vera iz s. Pavlovca.¹⁷

¹⁵ Dnevnici.

¹⁶ Dnevnici.

¹⁷ Z. N. — J.S. — str. 506 — 509. S.S. i J.P. — VIII S. Br. — str. 94 — 100. M. M. — VIII S. Br. — str. 16, 30, 31.

Promene u I kosovskoj brigadi

U sastav I K. Brig. na pl. Djerman vratilo se 18 ranjenika koji su bili u bolnici od polovine aprila. Štab brigade je najpre predvideo da formira dva bataljona i odredio k-te G. Šaranovića i D. Lazića, ali se odustalo od toga. Ostavljeni su sa Vranjskim odredom svi borci koji nisu bili u stanju da izdrže duge pokrete i neprekidne borbe, sve bolesne, ranjene, pa i one koji su pokazivali znake demoralizacije, a zadržani su borci koji su bili spremni na sve teškoće i najveće žrtve. Ovo se pokazalo ispravno zato što iz našeg sastava niko nije kasnije dezertirao, a borci su bili spremni da izvrše i najteže zadatke uz ogromne žrtve. Zbog ovoga su nas i kritikovali pa je reagovao i OK KP Vranje. Prateću četv sm rasformirali a njeno naoružanje zakopali. Od I kos. bataljona III čete i dela II čete II. bataljona i prateće čete brigade formirali smo Kosovski bataljon sa četiri čete, sa oko 170 boraca. U njemu je bilo mnogo članova KPJ i SKOJ-a i starih boraca, a u komande čete su otišli za rukovodstvo i oni koji su bili do tada u štabovima bataljona, a za k-re odeljenja i pol. delegate oni koji su bili u komandama čete. Ovaj bataljon je nazivan i brigadni bataljon zato što je to bila i brigada u malom.

Štab brigadnog bataljona: k-t Šaranović Gligorije »Gliša«, z. k-ta Slijepčević Tihomir »Gajo«, pol. kom. Jovović Dušan »Mićo«, z. pol. kom. Janković Svetozar »Cile«, sekr. SKOJ-a Dautović Milica »Zora«, ref. san. Ilija Filipović, intendant Davidović Mile.

Komanda 1 čete

k-r Ilinčić Blažo
zk-ra Mitrović Dušan »Micko«
pol. kom. Selimi Selim
z. pol. kom. Stevo Radovanović

Komanda 3 čete

k-r Čanović Ivo
z. k-ra Marković Miloš »Jagnje«
pol. kom. Labus Bogdan
z. pol. kom. Bulatović Voja

Komanda 2 čete

Vukašinović Milutin
Filipović Slobodan »Strelac«
Tomić Sveta
Patrnogić Katarina »Paja«

Komanda 4 čete

Ljumović Vojo
Danilov Vladimir »Vede«
Stanković Branko
Bulatović Jovica ¹⁸

Sastav štaba I kosovske brigade je od 12 — 19. V. bio kompletan, dok je u štabu VI JM Br. ostao samo politički komesar Vladimir Vujović koji je i komandovao brigadom. Naš I i III bataljon niko u istorijskim podacima nije naveo da su se osipali, pošto su ostali kompletni, veći deo II bataljona pošao je pogrešnim putem za Crnotravskim odredom, jer nisu znali zbornu mesto.¹⁹

Zato u istorijskim podacima u kojima se navodi da je štab I kosovske brigade postao štab VI JM Br. (VIII S Br.) ne odgovara istorijskim podacima, a niti ovaj stav koji je iznet kod A. Hadrija: »međutim, ona se raspala na sam dan formiranja, zbog ofanzive bugarske vojske. Od dva

¹⁸ Svi dnevници i izjave učesnika.

¹⁹ VII/3 d. 66 direktiva T e m p o od 4. VI. 44.

bataljona osnovan je brigadni Kosovski bataljon koji je sa ostalim partizanskim jedinicama otišao u Grčku, jer se nije mogao održati na ovom terenu«. ²⁰

M. Apostolski u članku »Saradnja Srbije, Kosova i Makedonije tokom NOR i revolucije od 1941 do 1944« piše: »U toku prolećne ofanzive od priliva novih boraca OŠ je formirao u rejonu Crne Trave *prvu Kosovsku udarnu brigadu* (podvukao DL). U stvari Kosovski partizanski odred, koji je imao dva bataljona formirao je još jedan bataljon i prerastao u brigadu. Za kom. brigade bio je određen Milan Zečar, koji je u ovoj ofanzivi poginuo na Bregalnici. Formiranje brigade je izvršeno 12 maja 1944. godine na nekoliko kilometara severno od Stanikinog Krsta. Brigada je imala veoma kratak život. Svečani deo formiranja se morao skratiti, jer su bile otpočele borbe na Stanikinom Krstu. Iz stroja za formiranje, brigada je odmah upućena u borbu na položaj Stanikin Krst, gde su već bile otpočele borbe jedinica III mak. i VI JM br. U borbama na Stanikinom Krstu, koje su bile veoma žestoke, odvojio se iz sastava brigade jedan bataljon. Sledećeg dana u borbama u Znepolju odvojio se još jedan bataljon iz sastava I Kosovske brigade. Na ovaj način sa štabom brigade ostao je samo jedan bataljon, koji je produžio dejstva u Operativnoj grupi GŠM do Kruše planine u Egejskoj Makedoniji i natrag. *Bataljoni koji su se izdvojili produžili su samoinicijativno dejstvo.*« (podvukao DL).²¹

Iz ovoga se može zaključiti: da je štab I kosovske udarne brigade dejstvovao od 12. maja do jula 1944. godine; da su izdvojeni bataljoni samoinicijativno dejstvovali, pa onda i zaključak da se ne može tvrditi »da se brigada raspala na sam dan formiranja«.

Osogovska grupa

U toku 18 i 19. V. na planini Kozjaku i Djermanu izvršene su pripreme za prodor na jug operativne grupe koja je kasnije nazvana osogovska grupa. U ovoj grupi su bile III M Br. sa II, I, III bataljonom, jedan kosovski i jedan južnomoravski bataljon. »Kosovski i južnomoravski bataljon behu pod jedno rukovodstvo sastavljeno od štaba VI JM Br. i Kosovske brigade« MA u Proletnoj ofanzivi.²²

Rukovodstvo za I K Br. i VI JM Br. je štab I Kosovske brigade u čiji sastav je za zamenika komandanta ušao Vujović Vladimir »Vuja« koji je jedini ostao iz celog štaba VI JM Br., što je najinteresantnije, on je kao inženjer radio u rudniku Trepča u Kosovskoj Mitrovici; postao je u partijskoj organizaciji Kosovske Mitrovice član KJP u 1938 godini; 1941. godine bio je i član Mesnog komiteta u Kos. Mitrovici; zatim, borac i rukovodilac u Kopaoničkom partizanskom odredu 1941. godine; Kasnije drug Tempo naimenovao za pol. kom. II JM odreda i VI JM Br.

²⁰ A. K. — NOP K — str. 360, citat S. Price i B. Boškovića »Përparimi«, 1966., 5.

²¹ Obeležja br. 3 od 1975. str. 40.

²² M. A. — P. O. — str. 128, 129. Svi dnevници. Sten. beleške o kos. jedinicama.

Sastav štaba I kosovske brigade 19. V. 44.:

k-t Milan Zečar, z. k-ta Vujović Vladimir »Vuja«, pol. kom. Javorina Savka »Saša«, z. pol. kom. Mile Banić »Crni«, nač. štaba Dušan Lazić, ref. agit. propa Damnjan Krapčević »Stari«, sekr. SKOJ-a Lazar Mrđa, ref. san. Milun Milošević i int. Đoka Ilić.²³

U osogovskoj grupi bili su članovi operativnog štaba: M. Apostolski, S. Gigov i M. Zečar.

Za istoriografiju I kosovske brigade navodim još jedan citat koji je imao značaja u pisanju istorije ove brigade: u knjizi »Prolečna ofanziva 1944. godine u Makedoniji« izdanje 1946. g. stoji: »u toku 18 i 19. maja ova reorganizacija je izvršena kod svih jedinica koje su stigle na Kozjak, formirana je III makedonska brigada od dva makedonska bataljona (II i III bataljon), od jednog kosovskog i jednog JM bat. .« U tekstu nije naveden posebno štab I K Br. i VI JM Br. a niti »jedno rukovodstvo«, pa zbog toga I kosovska brigada nije ušla u spisak brigada pa čak ni na Kosovu nije istorijski jasno obrađena.

M. Apostolski je ovaj stav dopunio gore iznetim stavom o jednom rukovodstvu, po meni poznatim dokumentima 1957. godine u knjizi »Viočni Dni« u članku »Proletnja ofanziva u Makedoniji 1944. godine«.²⁴

Odluka o probodu sa planine Đerman u istočnu Makedoniju

Na pl. Đermanu 18 i 19. V. bila je diskusija između OŠ (GŠM) i štabova I K br., VI JM Br. i III M Br. oko pravaca izvlačenja jedinica iz obruča koji se ponovo pripremao od strane V B. A. oko pl. Kozjaka i Djermana.

Na analizi pravaca proboda istaknut je pravac broj I — preko istočne Makedonije — Osogovo, Pljačkovica, Ograđen ka Grčkoj ili broj 2 — prema Karadaku, Šari ili Kukavici. U dnevniku rada I K. Br. za 18. V. S. Javorina je zabeležila: »U toku noći prebacili smo se u s. Maglence, sa namerom Daljeg prebacivanja na Karadak, da bi se izbegla reakcija, koja je stavila ponovo svoje divizije u pokret. Peta kolona (Dražićevci) šire panične i alarmantne vesti, što kod koljebljivaca stvara strah. Ponovo smo blokirani u obruč«. Iz ovog citata se vidi da je štab I K Br. smatrao da je pravac proboda prema Karadaku, davao bolje izgleda, a pored toga Kosovska brigada je imala zadatak da razvija NOP na terenu Karadaka. Štabovi I K. Br. i VI JM Br. su zastupali pravac broj »2« i radi

²³ S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 101 V. V. — VIII S Br. sten. beleške str. 16 i 17. Dnevnik. Izjave autoru — S. Javorine, M. Banića, L. Mrđe, S. Radovanovića, Đ. Ilića, T. Slijepčevića, S. Selimija i drugi. Z. N. — 22. D. — str. 123 piše: »Posle reorganizovanja jedinica na Đermanu, da bi uspešnije komandovao VIII S Br. i kosovskom brigadom, svedcnim na po jedan bataljon, GŠM je formirao poseban operativni štab za rukovođenje ovim jedinicama. Štab su sačinjavali: k-t M. Zečar k-t Kosovske brigade; pol. kom. S. Javorina pol. kom. Kosovske brigade; z. k-t V. Vujović pol. kom. VIII S Br.

²⁴ M. A. — P. O. — 44, str. 34. VD — III M Br., str. 131.

toga što su na terenu Vranjskog i Crnotrevskog područja ostali odcepljeni njihovi bataljoni. Odluka OŠ (Glavnog štaba Makedonije) za proboj preko istočne Makedonije je prihvaćena i po njoj se postupilo.²⁵

Protivofanziva Osogovske grupe u istočnoj Makedoniji

Protivofanziva u istočnoj Makedoniji operativne grupe nazvane i Osogovske grupe je trajala od 19 maja do 20 juna 1944. godine, pri čemu su jedinice nastupale pravcem pl. Osogovo, pl. Pljačkovica, pl. Ograđen, pl. Belasica, pl. Kruša u Grčkoj i nazad. U toku ove protivofanzive Osogovska grupa je učestvovala u 27 borbi i sve je ove borbe završila kao pobednik, nad nadmoćnijim jedinicama Bugarske armije, koje su u Grčkoj imale pomoć od strane nemačkih i grčkih reakcionarnih jedinica. Moralna snaga naših boraca i ciljevi NOB i socijalističke revolucije, za koje su se naše jedinice borile, nadvladao je brojnu i tehničku nadmoćnost bugarske fašističke armije, a u Grčkoj i pomoć Nemačko-Grčke armije. U svim ovim borbama udeo I K. Br. je bio značajan, i ni malo nije zaostajao, nego je čak i istican od strane k-ta OŠ, i rukovodstava III M Br. i VI JM Br. (VIII S Br.) kako u toku borbi, tako i u svim istorijskim materijalima koji su pisani o ovim borbama.

Ukratko ću opisati borbe u kojima je učestvovala Osogovska grupa i I kosovska brigada.

1) Proboj iz obruča sa pl. Đerman 19/20. V. 1944. godine

Proboj iz obruča oko pl. Kozjak i Đerman, gde su se nalazile III M Br. (2 i 3 bat.), I kos. br., VI JM Br., OK KPM, Sobrađe M., Pljačkavički odred je izvršen prema pl. Osogovu. Na pl. Đermanu su ostali Kumanovski i Vranjski odred sa ranjenicima i bolesnicima.

Proboj je izvršen koritom Rankovačke reke, što je bio najsigurniji ali i najteži put u celoj protivofanzivi, pošto Bugari nisu predpostavljali da se neko može tu provući danju, a kamo li noću. Visinska razlika je 800 metara na oko 10 km. dužine, sa brojnim kamenim prirodnim stepenicama visokim od jednog do više metara. Spuštati natovarene konje je bio strahoviti teret za borce; borci su se više puta survavali niz ove prirodne stepenice i po nekoliko metara. Proboj iz tog prvog obruča je bio bez borbe.

Međutim, Bugarska armija je imala drugi obruč na drumu Kriva Palanka — Kumanovo i na Krivoj Reci, gde su bile raspoređene, u grupnom borbenom poretku sa zasedama između ovih grupa — jake snage Bugara i Nemaca. Prethodnica Osogovske grupe — III M Br. je u svađu 20. V. naišla na zasedu, koja je bila postavljena na drumu kod s. Kavaklija. Uz sadejstvo VI JM Br. ova zaseda je razbijena i uništena. I K. Br. je bila u zaštitnici, ali je i ona učestvovala u uništenju bočnih delova zasede, naročito kod s. Odreno.

²⁵ M. A. — P. O. — str. 131 — 140. Ž. N. — J. S. — str. 508. S. S. i J. P. — VIII S str. 98. Citirani pasus iz dnevnika S.J. od 18. V. 44. Svi dnevni.

2) Borbe na pl. Osogovu 20. V. 1944. godine

Bugarske snage iz drugog obruča, sa linije Kriva Palanka — Stracin — Kumanovo počele su u svanuće 20. V. da se prebacuju na pl. Osogovo, da bi sprečile proboj naših jedinica i omogućile ponovno opkoljavanje i njihovo uništenje.

Iz rejonu s. Kavaklija i s. Odren i drugih rejonu upućeno je I — 2 bataljona bugarske pešadije i konjice na Lisac (tr. 1527) i k. 1401 dominirajuće vrhove na grebenu pl. Osogova. Ka Liscu su hitno upućeni Kosovski bataljon i 3 bataljon III M Br., koji su uspeli pre bugarske konjice i pešadije da posednu vrh Lisac (tr. 1527) i da odbijaju sve njihove napade u toku celoga dana.

U isto vreme bugarske snage jačine oko jednog bataljona prevezene kamionima iz Krive Palanke i iz s. Čifte Han, upućene su preko s. Moždivnjak i s. Konopnica na dominirajući vrh Kosmatica (tr. 1574). OŠ je uputio bataljon VI JM Br., koji je isto tako poseo Kosmaticu pre Bugara i odbijao ceo dan napade Bugara na njihove položaje. Za vreme ovih borbi iza leđa naših snaga na Liscu pojavljuje se kolona od oko 150 bugarskih policajaca iz garnizona Kratova, koju naše jedinice dočekuju na položajima kod K. 1338 i odbijaju njihove napade u toku celog dana.

Napade bugarskih jedinica podržavala je i avijacija koja je stalno imala iznad naših položaja po četiri aviona dvotrupca koji su ceo dan mitraljirali i bombardovali naše položaje na Liscu i Kosmatici, izbacujući veliki broj malih bombi na naše jedinice ali bez ikakvih efekata.

Borba sa Bugarima vodila se ceo dan, vršeni su juriši i kontra juriši; pred mrak su napadi potpuno odbijeni, uz gubitke preko 30 poginulih bugarskih vojnika, uz plen od četiri konja sa raznim ratnim materijalom.

Naši gubici: iz III M Br. dva poginula i jedan ranjen; u jurišu smrtno ranjena z. pol. kom. 3. bataljona Vera Jocić, borac 1941 godine, veoma omiljeni rukovodilac, proglašena za Narodnog heroja. Iz VI JM Br. dva ranjena iz IK Br. dva ranjena (D. Mitrović).²⁶

3) Pokreti 20 — 22. V. 1944. god. po pl. Osogovu

Uveče 20/21. V. sve naše jedinice iz rejonu Kosmatica i Lisac krenule su u s. Kneževo, a potom preko s. Emerica dolaze u šume j. i. od koliba na Lopenu (j. z. od Carev Vrh — tr. 2085) oko 10 časova 21. V. gde se odmaraju.

Naše izviđačke patrole su tada ustanovile, ponovo približavanje bugarskih pešadijskih jedinica, sa triju strana, sa ciljem ponovnog opkoljavanja i presecanja. Tako, sa severa, iz garnizona Kriva Palanka, bugarske jedinice su posele Carev Vrh (tr. 2085); zatim, jedna kolona iz garnizona Kočane, kretala se iz pravca s. Novo Selo prema vrhu Striska (tr. 1398), ka severu prema vrhu Kitka i Carev Vrh. Iza naše kolone, primećena je kolona konjice i pešadije iz s. Emerica prema Lopenu. U isto vreme avioni su neprekidno izviđali naša kretanja.

²⁶ M. A. — P. O. — str. 140 — 146. K. M. — III M Br. — str. 139 — 152. Z. B. — III M Br. — str. 137 — 143. VD — III M Br. — str. 72 — 73. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 98 — 99. Svi dnevници i izjave učesnika.

Iako su borci bili veoma premoreni i iscrpljeni zbog neprekidnih pokreta i borbi, Osogovska grupa prekida kratak odmor i produžuje pokret na istok po danu kroz šume, van puteva, južnim padinama Carevog Vrh, iscrpljujući maršem izlazi pre Bugara na vrh iKtka (tr. 1847) i time onemogućava Bugarskim jedinicama da zatvori obruč. Postavljajući bočna obezbeđenja prema Carevom Vrh i Striški, Osogovska grupa produžuje marš na istok i stiže u s. Sasa 21/22. V. oko dva časa, ujutru, gde borci posle dužeg vremena dobijaju hranu. Ujutro 22. V. Osogovska grupa produžuje marš i izlazi na jug. bug. granicu kod vrha Zdropanica (tr. 1803), gde se borci odmaraju, do 13 časova postavljajući obezbeđenje prema najvećem vrhu Osogova, Ruenu (tr. 2252).

4) Borba kod s. Sasa na vrhu Omar 22. V. 1944. godine

Oko 14 časova 22. V. 44. formirana je kolona, na čelu sa III M. Br., Sobranje, VI JM Br. i u zaštitnici — I kosovska brigada. Pravac kretanja na jug, duž jug.-bug. granice. Međutim, primećeno je približavanje jedne bugarske kolone jačine oko 150 ljudi iz 49. puka. Odlučeno je da se sačeka i uništi. Patrola zaštitnica sa S. Filipovićem »Strelcem« je osmatrala, dok se brigadni Kosovski bataljon razvio u vidu potkovice i zamaskirao u šumi, iza čistine, na visu Omar (k. 1206). Ceo štab Kosovske brigade je bio u zasedi sa borcima. JM b. je bio u rezervi na visu Omar. Bugari su najpre zastali na 390 m., tukli mitraljeskom vatrom; Kosovci nisu odgovarali vatrom već su čekali. Kada je komandir č. krenuo i zastao na 100 m, ubijen od »Strelca«, Kosovci su otvorili vatru i izvršili siloviti juriš, onemogućivši Bugare da formiraju borbeni poredak i da organizuju odbranu. Neprijatelj je panično odstupio. Ubijeno je — 3 of., 1 pof., 28 vojnika, dva zarobljena. Plen — 4 t. i 21. mitraljeza, 2 šmajzera, 30 pušaka, 4 konja sa municijom i drugo. Od Kosovaca poginuo je Stanojko Antić »Cojle« desetar, čl. KPJ od 1942. iz s. Vlastice. Ranjen V. Danilov i drugi. M. Apostolski piše: »Ovaj uspeh neverovatno ohrabrio borce Osogovske grupe. U svim narednim borbama Osogovska grupa je odnosila sjajne pobede nad okupatorima.« V. Vujović piše: »Ova pobeda Kosovskog bataljona imala je odlučujući značaj za dalje borbe; ona je podigla moral kod svih naših jedinica, koji je bio popustio. Borci su stekli ponovo samopouzdanje i uverili se da je neprijatelj nemoćan pred smelim, odlučnim i iznenadnim jurišima ne dozvoljavajući mu da se sredi i organizuje odbranu«. Ova borba je imala pozitivan politički odjek u Makedoniji i Bugarskoj. Od ove borbe počinje preoružavanje naših jedinica bugarskim oružjem pošto municiju za oružje-savezničko, nemačko i jugoslovensko, nismo više imali.²⁷

²⁷ M. A. — P. O. — str. 146 — 147. S. S. i J. P. — VIII S. Br. — str. 98 — 100. M. M. — VIII S. Br. — str. 120 — 121. V. V. — VIII S. Br. Z. N. — 22. D — str. 123 — 125. K. M. — III M. Br. — str. 152 — 153. Z. B. — III M. Br. — str. 143 — 145. Sten. beleške o kosov. jed. Svi dnevni i izjave učesnika: S. Filipovića, T. Slijepčevića, P. Dende, G. Šaranovića i drugih.

5) Prelazak na planinu Golak

Uveče, 22/23. V. 44. posle borbe na vrhu Omar, produžen je pokret, radosnih i veselih boraca, zbog postignute pobede, ka pl. Golak i Pljačkovici. Pokret je vršen duž jug.-bug. granice, a potom, između Carevog Sela (Delčevo) i Kočana, pređen je drum i dolina reke Bregalnice kod s. Dramčak jedinice su izbile na pl. Golak, i na njenom vrhu Čavka (tr. 1538) bio je odmor cele grupe. Oko 19 časova 23. V jedinice su vodile borbu sa bugarskom policijom i kontračetnicima, koji su za kratko vreme potučeni. Iz III M. Br. poginuo je jedan borac. U ovom selu je, posle 48 časova gladovanja prvi put dobijena hrana i večera za borce.

6) Bombardovanje 24. V. 1944. u 9 časova

U 3 časa ujutru 24. V. naše jedinice su posle večere u s. Razlovci krenuli prema vrhu Obozna (tr. 1181) na pl. Golak, gde su se odmarale u šumi. Međutim, i toga jutra već rano ujutru bugarski izviđački avioni su nadletali pl. Golak, otkrili nas, što mi nismo pretpostavili. Posle kratkog vremena oko 9 časova nekoliko bugarskih aviona bombardovalo je šume oko Obozne, od kojih su poginula 4 borca iz VI JM Br. i 6 je ranjeno. Među ovim borcima se nalaze i borci I K. Br. za koje do sada nismo utvrdili imena.

Podatke o koncentraciji naših jedinica u reonu Obozna, su dostavili bugarski izviđački avioni, bugarskim štabovima, pa su ubrzo u toku dana, bila upućena tri bugarska bataljona, iz okolnih garnizona, sa severa i juga, prema pl. Golak i vrhu Obozna.

7) Borba na pl. Golak (Obozni) 24. V. 44. od — 11 časova

Oko 9 časova 24. V. 44., odmah posle bombardovanja, izviđači su javili da se jedan bataljon 49 bug. puka iz reona Carevog Sela (Delčevo) kreće, od severa ka jugu, grebenom pl. Golak u pravcu vrha Obozna. III M. Br. je sačekala u zasedi, ovu kolonu, jačine oko 500 ljudi, otvorišći iznenadno vatru, prešla na juriš, razbila je, gonila, na sever prema Carevom Selu (Delčevo) i na severo-zapad, prema Kalimanskom polju. Zarobljeno je 35 a ubijeno više od 15 bugarskih vojnika. Plen 4 t. i 3 l. mitraljeza 50 pušaka i drugo.

I K Br. i VI JM Br. bile su na obezbeđenju prema jugoistoku i jugu (Berovu i Radovištu).

8) Borba na pl. Golak (Stara Kula) 24. V. 44. u 12 časova

Dok su se još vodile borbe severno od Obozne u kojima je III M Br. potukla Bugare i gonila ih na sever, obezbeđenja Kosovske brigade primetila su, kako se kreće jedna kolona Bugara jačine bataljona oko 500-600 ljudi iz (48 puka) s juga na sever, pravcem istočno od s. Laki za 1 do 2 km., Stara Kula (k. 1030), Obozna (tr. 1181). Iz ovoga se uočila ideja bugarskog komandovanja da jednovremenim napadom ojačanih bataljona

sa severa i juga prema Obozni najvećem vrhu na pl. Golak gde su se naše jedinice još rano ujutru koncentrisale radi odmora, naše brigade iznenade pritisku sa dveju strana, opkole i unište. Međutim, ovaj plan im nije uspeo, zato što je severnu kolonu u zasedi dočekala III M Br., a prema jugu su već bile pripremljene za doček Bugara, naše jedinice I K Br. i VI JM Br.

Ovde, je primenjena druga taktika, obe brigade, I kosovska brigada i VI JM Br. pošto su već bili na obezbeđenju prema jugu. Čim su primećili, kako se Bugari kreću na sever, nisu im dozvolili da se razviju za borbu, već su krenuli odmah u napad i juriš prema Staroj Kuli (k. 1030); desnim pravcem — I kosovska brigada, a levim pravcem, od Obozne prema Staroj Kuli — VI JM Br. Juriš je bio tako silovit i iznenađan, za bugarski bataljon, da im nije dozvolio da se u potpunosti razviju za borbu, niti da tehniku koju su postavili za podršku svoga bataljona iskoriste u potpunosti. Bugari su naterani u panično bekstvo prema Radovištu i Strumici, bacajući opremu i ostavljajući teško naoružane. Zaplenjen je jedan top 75 mm sa 50 granata (zapleli ga Gliša i J. i D. Bulatović) iz koga je Dušan Lazić odmah otvorio vatru na Bugare koji su odstupali, kao i na bugarski bataljon koji je otkriven kasnije na Strumičkom Ridu. O ovome piše i M. Apostolski u »Proletnoj ofanzivi« — »iz zaplenjenog topa je odmah otvorena vatra na grupe neprijateljskih vojnika što su odstupali«. Zaplenjeno je, jedan t. i tri l. mitraljeza, 25 pušaka, jedan minobacač 82 mm., municija, bombe i mnogobrojna oprema koja se nije mogla ni da pokupi. U I K Br. nije bilo gubitaka.

9) Borba na Pljačkovici (Strumički Rid) 24. V. 44. od 15—19 č.

Kada su se I K Br. i VI JM Br. oko 15 časova posle borbe na Staroj Kuli prikupljali — j. od s. Laki, saznali su od seljaka, da je jedan bug. bataljon 48. puka jačine oko 600 ljudi iz Strumice došao još 23. V. i poseo položaje, utvrdivši se u rovovima i bunkerima na vrhovima grebena pl. Pljačkovice, na liniji — Gromadna (tr. 1358) — Strumički Rid — Paruca (tr. 1356), izradivši nekoliko uzastopnih položaja sa bunkerima prema severu, duž Strumičkog Rida. Imao je isto tako, isturene bunkere i na levom svome boku, na vrhovima kod k. 1333 i na visu Kartali. I K Br. i VI JM Br. uputile su izviđačke jedinice prema Strumičkom Ridu i u sudaru sa Bugarima, potvrdili sve ove navode seljaka. Brigadni kosovski bataljon koji je najpre sam otpočeo napad na bugarske položaje duž Strumičkog Rida koji je inače vrlo uzak, ovladao je ovim grebenom; izbiivši, pred glavni položaj Bugara, mogao je dalje da napada samo uz velike gubitke. Tada je doneta odluka da se izvrši obuhvat bugarskog položaja i s levog i desnog krila. JM bataljon je upućen u levi obuhvat, s tim da napada pravcem Konjički Rid — Gromadna (tr. 1358). U desni obuhvat je upućen 2. bataljon III M Br., pravcem s. Laki — Kartali (k. 1352) — k. 1333 — Paruca (tr. 1356). Međutim, ovaj bataljon nije stigao na vreme, pa je Brigadni kosovski bataljon prešao frontalno na juriš, čim je JM bataljon napao desno krilo bugarskog položaja. Brigadni kosovski bataljon je prešao na juriš približivši se bunkerima i rovovima na 20 do 30 m., ubacivao je ručne bombe i borbom prsa u prsa, Bugari su bili naterani da napuste rovove i da ostupe prema Radovištu. U ovim borbama je ubijeno 37 bugarskih vojnika i oficira, zarobljeno 5 vojnika uz ogroman plen koji

je ostao na položajima: 2 t. i 3 l. mitraljeza, 2 minobacača, 2 šmajzera, 25 pušaka, 30.000 metaka, 200 šinjela, 14 konja razne opreme i drugo. I K Br. je imala velike žrtve 7 poginulih i 15 ranjenih: Damnjan Krapčević, ref. agit propa brigade, čl. KPJ od 1936., pol. kom Skopskog karadačkog odreda u 1941. godini. Ferad Durak, iz s. Biljače, k-r odeljenja. Komandir odeljenja Maljković Dušan iz s. Suvog Dola. Minja Stanišić iz s. Vitomirice. Vojislav Zafirović (Antić) iz s. Žegre. Teško ranjeni a potom ubijeni u bolnici na Pljačkovici od bugarske policije: Vasić Đorđe iz Kos. Kamenice, Blagoje (Blažo) Pavić iz s. Buzovika i Mirković Boro »Rasinac« iz Kruševca borac 1941. godine, poginuo hrabro braneći ranjenike. Teško je ranjen i sekr. SKOJ-a I K Br. Lazar Mrđa i ostavljen na pl. Pljačkovici ali je ostao živ. Ranjeni su: Glišo, Gajo, Blažo Ilinčić i još 10 drugova.

Iz VI JM Br. u ovoj borbi su poginuli Ljubo Nikolić, z. pol. kom. čete iz s. Sebe Vranje; k — odelj. Sima Stefanović; Petar Grujić iz s. Rđavice, a u toku ovog dana u prethodnim borbama su poginuli: Božica Stošić, san ref. iz s. Stuble; puško mitr. Rade Stošić iz Vranjske Banje; p. mitr. Bora Jovanović iz Vranjske Banje; Stojadin Đorđević iz s. Bujkovca; Mihail Mihailov iz SSSR-a i 4 ranjena.

Iz III M Br. poginuo je Dr. Tošo Belkovski i Tošo Kumanovski.

Ovoga dana je Osogovska grupa postigla tri velike pobede, razbila i potukla tri bataljona bugarske vojske, koji su brojno bili najmanje tri puta jači od cele Osogovske grupe, naoružani i opremljeni sa teškim naoružanjem, a podržani i avijacijom. Ovo je bio veliki moralno politički uspeh, koji je umanjio moral okupatora, a našim jedinicama još više podigao borbeni moral.

Osogovska grupa se 24/25. V. odmarala a potom je kroz šume pl. Pljačkovice produžila pokret do Nivičanske vodenice, gde je prenoćila 25/26. V., a večeru je uzela iz s. Nivičino. U zaštitnici Osogovske grupe je bila VI JM Br. Jedna Bugarska kolona nas je stalno pratila, ali od straha od poraza koji su doživeli 24. V., nije smela da se približi našim jedinicama.²⁸

10) Borba na Novo Malinskoj pl. i drumu Strumica — Berovo 26. V. 1944. godine

U prethodnici Osogovske grupe bila je III M Br., koja je otkrila, da je bez obezbeđenja razvijen — jedan bataljon (iz 48. puka), jačine 500 — 600 ljudi na najvećem vrhu Novo Malinske pl. (tr. 1284), a da se druge bugarske jedinice nalaze u rovovima kod Džami Tepe (tr. 1383) na drumu Strumica — Berovo. Doneta je odluka, da se III M Br. i I K Br. prikriveno, kroz šumu, privuku do na 50 do 100 m. od bugarskih položaja na Novo Malinskoj pl. i izvrše iznenađan juriš. U ovaj juriš učestvovali su mnogi članovi Sobraanja Makedonije i sve žene iz Sobraanja zajedno sa Sa-

²⁸ M. A. — P. O. — str. 147 — 150. VD — III M Br. — str. 74 — 76. K. M. — III M Br. — str. 155 — 163. Z. B. — III M Br. — str. 146 — 147. Z. N. — 22 D — str. 125 — 127. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 100 — 103. M. M. — VIII S Br. — str. 121 — 123. V. V. — VIII S Br. — Svi dnevници. Izjave učesnika: T. Slijepčevića, M. Banića, G. Šaranovca, P. Dende, V. Bulatovića, L. Mrđe, D. Mitrovića i drugih.

šom Javorinom. U zaštitnici je bila VI JM Br. Juriš je potpuno uspeo, bugarski bataljon je razbijen i nateran u bekstvo ka Strumici. Ukupno je ubijeno 73 bugarska vojnika, 30 zarobljeno i jedan oficir. Plen 4 t. i 5 l. mitr., 85 pušaka, 25.000 metaka i druga oprema. Iz I K Br. je poginuo Stanojko Jovanović iz s. Baraljevca, a iz III M Br. jedan borac. Bugarske jedinice na Džami Tepe na drumu, su odstupile, bez borbe, pri prelasku naših jedinica na pl. Ogražden. Isto tako, bugarske jedinice koje su bile u gonećem odredu, VI JM Br. je držala na pristojnom dostojanju.

Na pl. Ograždenu, Osogovska grupa se odmarala i večerala u s. Stinek. Đevdelijski odred je primio i prikrio sav višak zaplenjenog naoružanja od Bugara, a ostavili smo u isto vreme i 9 teških ranjenika koje je bugarska policija ubila 15. VI., a imena za 6 ranjenika iz ove grupe se ne znaju.

11) Likvidacija granične straže u s. Gabrene 27. V. 44. godine

Osogovska grupa je produžila pokret 26/27. V. i izjutra izlazi na jug — bug. granicu kod Hadžinice i njome se kreće na jug.

Oko 21 čas 27. V. prelazi preko reke Strumice, likvidira graničnu karaulu, i u s. Gabrene u Bugarskoj se odmara i večera. Ovu akciju je izveo Brigadni kosovski bataljon, kao prethodnica kolone; jedna desetina JM Br. je zarobila 7 bugarskih graničara.

U jedan čas 28. V. kolona je produžila marš na čelu sa Kosovskim Brigadnim bataljonom kao prethodnicom, penjući se uz strme padine pl. Belasice.

12) Borba na grebenu pl. Belasice 28. V. 44.

Kosovski brigadni bataljon, kao prethodnica Osogovske grupe izbio, je na tromeđu jug — bug — grčke granice i krenuo grebenom pl. Belasice, na zapad. Na vrhu Tumba (k. 1683) naišao je na utvrđenu bugarsku karaulu sa posadom od oko 60 graničara, ojačani sa 4 t. i nekoliko l. mitraljeza koji su bili postavljeni u bunkerima. Pošto su imali telefonsku vezu, upravljali su artiljerijskom vatrom, jedne artiljerijske baterije iz doline r. Strumice, pa su njihove granate padale po borbenom poretku Kosovaca i naneli im gubitke. Greben pl. Belasice je širok svega oko 100 m. pa su Kosovci zbog toga razvili svoje jedinice, na severne padine pl. Belasice i izbile na bok i pozadinu utvrđene karaule. Južnim padinama pl. Belasice bila je upućena jedna četa iz VI JM Br. Oko 16 časova je savladana posada granične karaule, gonjena je jedna njihova desetina koja je uspela da se izvuče. Ubijeno je 29 bugarskih vojnika, više njih zarobljeno. Plen: 4 mitraljeza, 33 puške, 5000 metaka, tri konja opreme i drugo. M. Apostolski piše: »U ovoj borbi se naročito istakao Kosovski bataljon«. Iz I K Br. su poginuli: Milan Stanojević, rudar iz s. Vlašnice, Stamenković Viden iz s. Vlašnice, Milenković Dušan iz Preševa, teško ranjen a umro 6. VI. 44., Velimir teško ranjen i kasnije umro, Mihajlo Milošević »Gavro« iz s. Kučeviste, teško ranjen, ostavljen u Grčkoj kod pripadnika ELAS-a, ostao

je živ; teško ranjen Jovica Bulatović, ostavljen 7. VI. na pl. Pljačkovu i ostao živ; ranjeno je još pet drugova (Voja Bulatović i drugi): iz VI JM Br. jedan je ranjen.²⁹

13) Borba u Grčkoj u s. Palmiš 29. V. 44. godine

Spuštanje Osogovske grupe 28/29. V. na grčku teritoriju, niz veoma strme padine pl. Belasice je predstavljalo ogroman fizički napor, jer visinska razlika iznosi oko 1200 m. na rastojanju 4—5 km. a nije bilo ni staze a kamoli puta. Pored toga nošenje ranjenika je bio ogroman napor i boraca i samih ranjenika. Kosovski brigadni bataljon, kao prethodnica Osogovske grupe u s. Palmiš u kratkom naletu razbio je grčke reakcionarne jedinice »Paudžije«, koje su pobile iz sela, a zatim pucali na našu kolonu. Naše jedinice prelaze željezničku prugu i drum: Solun — Kukuš — Sersko Polje i izbijaju na pl. Krušu. U s. Karamahmudi grčki naseljenici iz Male Azije, iako siromašni, veoma su lepo primili naše jedinice, ali je hrana bila jako oskudna. Osogovska grupa, ovde ostaje 29/30. V. radi odmora. Ali, za naše rukovodstvo i partizanske jedinice nastalo je razočarenje, zato što, više nije bilo, slobodne partizanske teritorije, koja je postojala 1943/44. godinu sa snažnim ELAS-om i EAM-om; na teritoriju pl. Kruše, izvršena je ofanziva nemačko-bugarska, i jedinice ELAS-a su prešle na desnu obalu Vardara. Naše rukovodstvo je zaključilo da će naše jedinice, već u toku sutrašnjeg dana, napasti nemačko — grčko — bugarske jedinice. Izvršene su pripreme za povratak Osogovske grupe na jugoslovensku teritoriju.

14) Borba u Grčkoj na pl. Kruša 30. V. 44. godine

Naše jedinice se 30. V. ujutru nalaze na pl. Kruša blizu s. Jeni Mahala.

I Kos. Br. je postavila obezbeđenje južno prema gradu Kukuš, odakle se pojavljuje oko 13 časova grupa konjanika jačine 50—60 ljudi, koje oni dočekuju, razbijaju i hvataju, komandanta, koji ih je obavestio, o pripremanju ofanzive koja će otpočeti kroz nekoliko časova. Oko 15 časova, nailazi kolona kamiona, iz koje se razvija za napad — jedan bataljon Nemaca i Bugara iz 21 puka, koje Kosovski brigadni bataljon dočekuje i prelaskom na juriš razbija i goni na jug prema gradu Kukuš. M. Apostolski u »Proletnoj ofanzivi« piše: »Kosovski bataljon izvrši silan juriš na okupatorske snage što napadahu sa pravca Kukuš, odbaci ih nazad južno od s. Karamahmudi. Ovaj uspeh omogućući u prvom redu da se proširi uspeh 3 bataljona (III M Br., dopunio D. Lazić) u pravcu s. Surlovo«.

Za vreme borbe I kosovske brigade, pojavile su se kolone bugarskih jedinica, na zapadu, prema Dojranskom jezeru, kod s. Surlovo i s. Popovo. Prema njima je upućen 3 bataljon III M Br., a u rezervi su bili 2 batalj.

²⁹ M. A. — P. O. — Str. 151 — 156. K. M. — III M Br. — str. 163 — 170. Z. B. — III M Br. — str. 148 — 150. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 103 — 105. M. M. — VIII S Br. — str. 123 — 124. V. V. — VIII S Br. Z. N. — 22 D — str. 127. Svi dnevni. Izjave učesnika: S. Javorine, P. Dende, G. Saranovića, M. Banića, J. Bulatovića, Đ. Ilića i dr.

III M Br. i VI JM Br. U 17 časova 3 bataljon III M Br. izvršio je juriš na bugarske kolone što napadahu iz s. Surlovo i u kratkom vremenu behu potpuno razbijeni.

Odmah, beše upućena rezerva Osogovske grupe: V JM Br. (JM. bataljon) i 2 bataljon II M Br., grebenom pl. Kruše, na severo-zapad u pravcu s. Popovo, da bi se Osogovskoj grupi otvorio i obezbedio put u pravcu Jugoslavije, u zoni između sev. dela Dojranskog jezera i j. z. dela pl. Belasice. Na tome pravcu su ove jedinice razbile neprijatelja i uništile jednu bugarsku četu. Pad mraka omogućući neprijatelju da se izvuče, a Osogovska grupa je krenula noću 30/31. V. 44. na severo-zapad; prešla je željezničku prugu i drum, koji vode od Soluna prema Kruši i Serezu, pa u zoru 31. V. razmestila se u rejon s. Ehatli, gde je narod prijateljski i lepo dočekao naše borce.

U ovim borbama je ubijeno 33 voj. i of., zarobljeno 6; plen 2 mitr., 24 pušaka, 12.000 metaka i drugo. Iz III M Br. poginula su dva borca, iz I K Br. jedan ranjen.

15) Borba u Grčkoj, na jug. — grčkoj granici 31. V. 44. godine

Oko 17 časova 31. V. pojavljuje se najpre jedna izviđačka grupa Bugara koja je otvorila vatru na naše jedinice, koje 3 batalj. III M. Br. i bataljon iz VI JM Br. odbacuju prema s. Nikolić.

Iza toga se pojavljuje jedna ojačana četa bugarskog garnizona iz Đevdelije, koja je posle napada na naše jedinice prešla u odbranu kod bugarske karule na jug. zap. padinama pl. Belasice, u rovovima koji su bili već podignuti na liniji Karaula (tr. 691) — Kara Taš. Za napad na ove jedinice bio je određen Brigadni kosovski bataljon i 2 batalj. III M Br. U napadu koji je trajao oko jedan čas naše jedinice su zauzele karaulu graničara, upalili je, a bugarske jedinice 48 puka su odstupile prema Valandovu. U ovim borbama je ubijeno 37 bugarskih vojnika, a zarobljeno četiri vojnika. Iz VI JM Br. ranjena četiri borca.

Posle ove pobeде, bio je otvoren put za kretanje Osogovske grupe na severo-zapad u Jugoslaviju; ona je krenula u tom pravcu, sa VI JM Br. na čelu u prethodnici, sa ciljem da do zore pređe drum Strumica — Valandovo kod s. Kosturino.³⁰

16) Borba kod s. Kosturino na drumu Strumica — Valandovo 1. VI. 44. godine

Osogovska grupa, u prethodnici sa JM bataljonom izbila je u zoru 1. VI. 44. ispred s. Kosturino, na drum Strumica — Valandovo. Patrola prethodnica, je iznenada, naišla na obezbeđenje pred školmo, u kojoj su se baš postrojavala dva bataljona 48 p. puka. Patrola je bila zarobljena. Po komandanta bataljona je došao izveštaj o tome, on je preneo izveštaj

³⁰ M. A. — P. O. — str. 156 — 161. K. M. — III M Br. — str. 171 — 178. Z. B. — III M Br. — str. 151 — 152. Z. N. 22 D — str. 127 — 128. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 105 — 106. M. M. — VIII S Br. — str. 124 125. V. V. — VIII S Br. Svi dnevnici i izjave učesnika.

Štabu brigade i Operativnom štabu »škola puna Bugara«. M. Apostolski navodi da je naređen napad na školu, ali u stvarnosti se desilo, da su VI JM Br. i I K Br. izišle, odmah na položaje, na brežuljcima istočno od s. Kosturino. Videli sliku, za kojom smo posle svi žalili što nije iskorišćena, kako gomila bugarskih vojnika beži kroz polja i njive zapadno od s. Kosturino. Odmah su postavljeni mitraljezi i minobacači iz I K Br. a zatim i iz III M Br., koji su otvorili vatru na gomile bugarskih vojnika, koji su se još više rasprsnuli po polju. Tako je, trenutak za napad, na dva bugarska bataljona 48 puka i divizion artiljerije, bio nepovratno propušten, u kome bi se postigla velika pobeda. Jedan deo bugarskih jedinica sa artiljerijom bio je razvijen južno od s. Kosturina na drumu kod Gološac (tr. 617), pošto su pretpostavljali da će Osogovska grupa na tom mestu preći drum, pa je odatle brzo otvorena artiljerijska vatra po našim jedinicama. Posle kratkog vremena Bugari su se sredili počeli da se vraćaju prema s. Kosturinu i primećeno je upućivanje njihovih kolona i to jedna kolona na pravcu s. Kosturino — vis Bejarmu Tepe (k. 710), gde su ih dočekali borci JM bataljona. Druge kolone upućene su na sever ka Strumici, prema visovima Vasilica i Letni Vrh (tr. 762), s jedne i druge strane drumu, sa ciljem onemogućavanja Osogovskoj grupi prelaza drumu u tom pravcu. Međutim, operativni štab je predviđao ovakve namer neprijatelja, pa je odmah po sudaru sa neprijateljem u s. Kosturino, uputio I K Br. sa Štabom brigade u pravcu s. Tri Vode koje se nalazi na 5—6 km. severno od s. Kosturina, sa zadatkom da na tom mestu obezbedi prelaz Osogovske grupe, preko drumu u pravcu Građeške planine.

U isto vreme je upućen i 3 batalj. III M Br., da posedne vis Letni Vrh (tr. 762) južno od s. Tri Vode, sa ciljem da posedaњem ovog položaja pre bugarskih snaga obezbedi prelaz preko drumu.

I K Br. je u jednom veoma ubrzanom maršu, skoro trčeci, na čelu sa Štabom brigade, izbila na drum kod s. Tri Vode posela položaje, sa obe strane drumu, obezbedila time prelaz Osogovske grupe preko drumu, kasnije odbila napade bugarskih jedinica kod vrha Vasilica. U tom vremenu se pojavila kolona od 11 kamiona sa pravca Strumice, koje je I K Br. napala, posadu zarobila, pa skinuvši prethodno akumulatora sa kamiona, upalila sve kamione. Ovi akumulatori su poslužili OŠ, da uspostave radio-vezu sa Vrhovnim Štabom Jugoslavije, drugom Tempom, kao i sa jedinicama koje su bile pod komandom. Isto tako, Savezničkoj misiji je ovim omogućeno, da i ona uspostavi vezu sa svojim Štabom u Kairu, što je omogućilo, spuštanje avio transporta sa oružjem za Osogovsku grupu.

Za vreme prelaza glavnine Osogovske grupe, naišla je i bugarska avijacija, koja je bombardovala i mitraljirala naše jedinice. Na mestu prelaza, na drumu kod s. Tri Vode, prešla je glavnina — 2 batalj. III M Br., bojnica, OŠ, zatim je prešao bataljon VI JM Br., 3 batalj. III M Br. i na kraju I K Br. Pred mrak 1. VI. sve jedinice su se koncentrisale u s. Belotino na Građeškoj planini, gde je pripremljena večera od zaklanog konja, bez soli, koji svi borci nisu mogli ni jesti iako su bili gladni. Neprijatelj je u ovim borbama imao 35 poginulih i 12 zarobljenih vojnika. Plen 11 kamiona, 25.000 metaka i druge opreme, a najdragoceniji plen bili su akumulatori. III M Br. imala je dva poginula borca, iz VI JM Br. zarobljena su dva borca, a dva ranjena, a iz I K Br. ranjena su dva borca, R. Drča i jedan bugarski partizan.

17) Borba na Vardaru kod mosta u s. Gradec 3. VI. 44. godine

Jedinice Osogovske grupe su 2. VI. 44. predamile, na visu Bilarci (k. 856) na Gradeškoj planini. Uveče, se pojavila jedna bugarska kolona u s. Rič, na 3—4 km. od naših jedinica, ali su odstupali, čim su primetili, da su naše jedinice zauzele borbeni poredak za napad.

Noću 2/3. VI. jedinice su večerale u s. Donji Lipovik, a 3. VI. predanih na vrhu Požar (k. 1002) na Gradeškoj pl. Štab I K Br., formirao je ovde prateću četvu, od dva voda — mitraljeskog i minobacačkog, sa istom komandom, kao i ranije — k-r V. Danilov i pol. kom. D. Tomašević, pošto smo od Bugara zapljenjivali veliki broj mitraljeza i minobacača, koje smo do tada zakopavali. Toga dana je uspostavljena i ponovna radio veza OŠ (GŠM) sa VŠJ i podčinjenim jedinicama, kao i savezničke misije, sa svojim štabom u Kairu.

OŠ (GŠM) je odlučio, uspostavivši vezu sa štabom II M Br. na pl. Kožuf, da prebaci na desnu obalu Vardara celu Osogovsku grupu, da bi se tamo odmorila izvesno vreme pa da se ponovo vrati na levu obalu Vardara. Iako je sa ovom odlukom OŠ nisu složili štabovi I K Br. i VI JM Br., pripreme su izvršene, ali nedovoljne, za prelazak Vardara preko mosta u s. Gradec. Međutim, pokušaj prelaza na mostu nije uspeo. Prethodnica je bila otkrivena, oko mosta su bili bunker i utvrđenja. Prelazak van mosta nije bio moguć jer skela nije bilo, pa se odustalo od prelaza preko Vardara, cela Osogovska grupa, iste noći vratila se na Gradešku pl. na vrh Gornji Oder. U isto vreme jedan bugarski bataljon paralelnim grebenom iz s. Konče, spuštao se u s. Gradec.

4. VI. uveče Osogovska grupa prešla je na pl. Pljačkovicu, pravcem s. D. Lipovik — s. Dukatino, prešla drum Strumica — Štip i izbila oko 9 časova 5. VI. u s. Kuškuli, na pl. Pljačkovici.

18) Borba na pl. Pljačkovici kod s. Kuškuli 5. VI. 44. godine

U s. Kuškuli jedinice Osogovske grupe nalazile su se od 9 časova. Već oko 12 časova stigle su informacije, da su to jutro krenule bugarske kolone iz Strumice i Radovišta, prema pl. Pljačkovici. Oko 14 časova pojavile su se dve kolone jačine oko 600 ljudi, kasnije je utvrđeno da je to bataljon 48. puka iz Strumice. Ove jedinice su na položajima južno od s. Kuškuli dočekali JM bataljon i Kosovski bataljon. Napad Bugara je podržavala artiljerija i minobacači, gađajući samo s. Kuškuli, što je izazvalo paniku kod seljaka, pa su oni pobjegli iz sela u okolne šume. Oko 18 časova izvršen je juriš od strane naših jedinica. Bugari su počeli da odstupaju prema Strumici; odpočelo je njihovo gonjenje, koje se moralo prekinuti posle nekoliko km. zbog pojave jednog bataljona 48. puka iz Radovišta, koji je sa zapada nadirao prema s. Kuškuli. Ovaj pravac je od strane rukovodstva bio podcenjen, pa je upućena samo jedna četa 3. batalj. III M Br. na dominirajući vis Adži čuka (tr. 1299), koji se nalazio severo-zapadno od s. Kuškulija na 2—3 km. Kada je na ovaj vis jedan bugarski bataljon izbio, upućen je ceo 3. batalj. III M Br. u napad, pa su u žestokom jurišu pred sam mrak Bugari bili odbačeni sa ovih položaja. Ovaj bataljon je ostao i u zaštitnici Osogovske grupe, čija je glavnina, po padu mraka, sa 2 batalj. III M Br. krenula iz rejonu s. Kuškuli na vrh Gotem (tr. 1421) na pl. Pljačkovici, gde se te noći očekivalo avio-transport od

Saveznika. U ovim borbama je ubijeno preko 35 neprijateljskih vojnika, uz veliki plen. Iz VI JM Br. je poginuo zam. pol. kom. bataljona Velibor Stajić i borac Stoil Stoilkvoić iz s. Radovnice, a dva borca su ranjena. Iz III M Br. poginula su tri borca, među kojima i z. k-ta 3 bataljona Panče Pešev ranije član PK KPM, pesnik i kompozitor marša III M Br., a tri borca su ranjena. Posle glavnine, povukla se I K Br. i VI JM Br. na vrh Goten, a na kraju i zaštitnica Osogovske grupe — 3. batalj. III M Br.

19) Osogovska grupa na pl. Pljačkovici od 5—9. VI. 44. godine

Osogovska grupa je bila na vrhu Gotena (tr. 1421) na pl. Pljačkovici u toku noći 5/6. VI. 44. Naime Saveznička misija je posle zaplenjivanja akumulatora uspostavila radio-vezu sa svojim Štabom u Kairu i ugovorila da se avioni spuste noću 5/6. VI. 44. na vrh Goten. Avioni su doleteli, kružili, ali zbog kišice koja je padala i guste magle nisu videli ugovoreni signal od upaljenih vatri, pa su se vratili u Kairo. Misija je ponovo ugovorila novo mesto za spuštanej avio transporta vrh Asanli (tr. 1550) na pl. Pljačkovici kod s. Novo Selo, gde se Osogovska grupa u toku 6. VI. premestila.

Tog dana se preko radio stanice čula vest o otvaranju drugog fronta u Francuskoj, što je na političkoj nastavi kod boraca posebno komentarisano i kod svih boraca izazvalo posebnu radost.

U toku noći 6/7. VI. oko 23 časa su dva saveznička aviona spustili padobranima oružje, municiju, hranu, a u balama odeću i obuću. Ovaj transport je delovao više moralno-politički, kao podrška NOB, manje u materijalnom pogledu, zbog toga što je oružja bilo dovoljno, od plena od Bugara, pa se čak i višak predao našem Pljačkovičkom odred; a u jedinicama je zadržano samo ono oružje koje je imalo municiju. Na narod poselima je veoma pozitivno delovao avio transport, pošto je pokazao da je NOV i POJ povezana sa Saveznicima. Na Bugare koji su bili i toga dana blizu nas, a nisu smeli da nas napadnu, delovalo je poražavajuće.

Osogovska grupa je 7. VI bila u s. Novo Selo i s. Smiljanci, podelila je padobrane seljacima, održala konferencije sa narodom i izabrala NOO. Toga dana formirana je i bolnica kod Pljačkovičkog odreda, gde smo ostavili teže ranjenike i mi i III M Br. Iz I K Br. ostavljeno je ukupno 10 ranjenika. Ranije sam naveo B. Pavića, Đ. Vasića B. Mirkovića i 6 boraca čija imena nismo do sada utvrdili, koji su 12. VI. ubijeni od strane bugarske policije i njihovog saradnika Atanasov (Nikolov) Fileva, kome su partizani, kasnije upalili kuću zbog njegove izdaje; ranjenici — Jovica Bulatović, Vera Drljača (rođ. Ožegović) i Laza Mrđa uspeali su, da izbegnu ovaj masakr i ostali su živi. O ovome postoji i izveštaj sreskog upravitelja MUP Bugarske — Zb. VII/3 dok. 142.

8. VI. Osogovska grupa je bila u s. Šipkovića, gde je održan veliki miting i narodno veselje.³¹

³¹ M. A. — P. O. — str. 161 — 170. K. M. — III M Br. — str. 179 — 198. VD — III M Br. — str. 77 — 79. Z. B. — III M Br. — 153 — 158. Ž. N. — 22 D. — str. 128 — 129, 132. S. S. i J. P. — VIII S Br. str. 106 — III. M. M. — VIII S Br. — str. 125 — 127. V. V. — VIII S Br. Svi dnevници i izjave učesnika: G. Šaranovića, J. Bulatovića, V. Bulatovića, T. Slijepčevića, P. Dende i drugi. Zb. VII/3 d. 142.

**20) Prelaz Osogovske grupe na r. Bregalnici 9/10. VI. 44.
i pogibija Milana Zečara »Obrena« k-ta I K Br.**

Osogovska grupa je 9. VI. bila na pl. Pljačkovici kod Vlačkih Koliba — Turtel (tr. 1607), dok je 3. bataljon III M Br. bio na obezbeđenju prema vrhu Džamija (tr. 1569). Vršena je priprema za prebacivanje na Osogovske pl. i prelaz preko r. Bregalnice.

OŠ (GŠM) posle dobijanja akumulatora, uspostavio je radio-vezu sa VŠJ, drugom Tempom, GŠS, svojim podčinjenim jedinicama, pa je toga dana uspostavio radio-vezu iz koje se saznalo pored ostalog:

- da je izvršen desant na VŠJ u Drvaru, da je desant uništen i da VŠJ i Drugu Titu nisu naneti nikakvi gubici, što je na sastancima sa borcima izazvalo veliku radost.
- Da je formirana 2 S Divizija, da je VI JM Br. preimenovana u VIII S Br., pa je ona od tada tako i nazivana.
- VŠJ je naredio, da se k-t I K Br. Milan Zečar odmah uputi u Jablanicu, gde će primiti komandu nad IV (24) S. Divizijom. Zb. VII/3, direktiva Tempa od 4. VI. 44. upućena GŠM i 2 (22) S. D. i telgrami GŠM u VII — k. 34. Kada se saznalo, da je Zečar, postavljen za k-ta Divizije, dobio je mnogobrojne čestitke, a no je bio skroman i izražavao žaljenje što će se morati odvojiti od svojih drugova.

U nekim istorijskim razmatranjima, navodi se da je od tada, I K Br. postala VIII S Br. umesto VI JM Br., što istorijski ni jednim dokumentom ne može da se potvrdi. V. Vujović koji je do 10. VI. bio zam. k-ta u štabu I K Br., posle pogibije M. Zečara u tom istom štabu u I K Br. postao je komandant sa svim ostalim članovima Štaba I K Br. bez i jednog drugog rukovodioca iz VI JM Br. (VIII S Br.), vršeci dužnost bez ikakve pismene odluke. V. Vujović je postavljen za komandanta VIII S Br. 12. jula 44. u S. Zlodovcu kod Vranja na osnovu odluke OK KP Vranje u kojoj se navodi, da je do tada bio na dužnosti pol. kom. VI JM Br. (VIII S Br.). O ovome postoji i pismo Tempa Vasi Smajeviću upućujući mu svoju direktivu od 4. VI. 44., u kome ga obaveštava »da se GŠM javio sa pl. Pljačkovice, da su tamo — VIII Br. dva bataljona iz III Br. i dva Kosovska bataljona. Pošto je komandant VIII JM Br. Mirko Perović postavljen za k-ta G. J. Br. (XV S Br.) da možete uzeti za komandanta Radovana (misli se na Cekića) u koliko nemate boljega«.

Pripreme za prelaz doline Bregalnice i drumu Kočani — Štip, vršene su u toku celog dana. M. A. piše »podaci za raspored okupatorskih snaga nisu mogle da se dobiju. Same jedinice organizovale su osmatranje U toku. celog dana je osmatrana Bregalnica, no nije mogao da se zabeleži nikakav pokret okupatorskih grupa«.

Oko 17 časova na ok 3 km. od Osogovske grupe obezbeđenje 3. batalj. III M Br. se sudarilo sa bugarskom prethodnicom, pošto su se bugarske jedinice ponovo približavale Osogovskoj grupi, sa namerom da je ponovo napadnu. Komandant OŠ je uputio Pljačkovički odred prema vrhu Džamija (tr. 1569), da napadne bugarske prethodnice, da bude u zaštitnici Osogovskoj grupi i da ostane na pl. Pljačkovici.

Pošto vođića za prelaz preko Bregalnice nije bilo, k-t OŠ, u prisustvu Saše odredio je NŠ i K Br., da u pratnji pol. kom. č. Branka Stankovića iz K Br. i jednog rukovodioca iz III M Br., da u toku dana osmatraju pravac kretanja, a u toku noći 9/10. VI. prevedu Osogovsku grupu preko doline Bregalnice. U prethodnici Osogovske grupe bio je Kosovski bataljon a na njegovom čelu I četa.

Uveče, Osogovska grupa se počela spuštati niz pl. Pljačkavicu i kada je prešla r. Bregalnicu zapadno od s. Mojanci za oko 500 m., naišla je na bugarsku zasedu na ivici pirinčanog polja, jačine oko 30 ljudi sa dva mitraljeza, koji su viknuli »ko je tam« i odmah otvorili vatru iz mitraljeza. »Kosovci levo, Južno — Moravci desno« čuo se uzvik NŠ i K Br., i odmah zatim Kosovci su prešli na juriš zajedno sa svojim komandantom M. Zečarom. Za kratko vreme je ubijeno 23 bugarska vojnika i jedan oficir, zarobljena 3 vojnika, uz plen dva t. mitraljeza i 16 pušaka. Drum i pruga Kočani — Štip pre pređena, na oko 6 km. zapadno od Kočana, zatim pored s. Nivičani odakle su kontračetnici otvorili vatru, izbila je ujutru 10. VI. u s. Pantelej.

M. Apostolski piše: »Zaseda na Bregalnici beše postavljena u toku noći od bataljona što je došao iz Kočana u s. Mojanci (zato se saznalo sledećeg dana)«. Bugarske jedinice iz garnizona Štipa zaposele su drum Kočani — Štip, na mesto prelaska Osogovske grupe, pola časa po prelasku zaštitnice na drumu, pa su potom na pravcu našeg kretanja izbile u s. Pantelej, dok su jedinice Osogovske grupe već produžile marš iz s. Pantelej ka Osogovskom poligonu. Međutim, za to vreme dko je Kosovski bataljon jurišao na zasedu zajedno sa komandantom I K Br. Milanom Zečarom mitraljeski rafal ga je pogodio u grudi i on je odmah izdahnuo. O tome K. Mihajlovski u knjizi III M Br. piše: »Dok se još vodila borba, dotrčala je sva uplakana i usplahirena Saša Javorina i javila da je Milan Zečar poginuo. Ta vest nas je sledila. Nismo verovali u nju. Potrčasmo ka mestu pogibije. Grupa boraca je bila okupljena oko njega. Jecalo se u dubokom bolu za izgubljenim komandantom Kosovske brigade i budućim komandantom 25 S. Divizije. Tu blizu njega poginuli su i Branko Stanković (iz s. Obilić član KPJ od 1940.) kom. čete Kosovske brigade i Ilija Filipović (iz s. Suvj Do borac — 42.) sanit. ref., kao i iz III M Br. Slave Josifov Dimovski iz s. Dolno Dupeni«.

U manastiru Sv. Pantelej je svečano sahranjen Milan Zečar, uz jecaje svih boraca cele Osogovske grupe koja je prisustvovala sahrani. Govorili su komandant i komesar GŠM — Mihailo Apostolski i Bane Andrejev, u ime GŠ KM Blagoje Milićević, u ime I kosovske Br. Saša Javorina, u ime III M Br. i OŠ Kiril Mihajlovski »Grujica«. Svi su govorili o liku revolucionara, borca 1941, o čvrstom komunisti, vrsnom komandantu, retkih vojničkih sposobnosti, hrabrom i odlučnom, a uz to skromnom čoveku, veoma omiljenom kod boraca, rukovodioca i u narodu sa kojima je dolazio u dodir. Izneto je, da je bio član privremenog vojnog rukovodstva za K M od 25. X. 42., da je bio komandant štaba I Operativne kosovske zone od aprila 1943., komandant I kosovskog odreda od 25. III. 44 i I kosovske brigade od 12. V. 44. Zatim da je bio član OŠ (Komandant ili njegov zamenik) od 19. XI. 43. a član OŠ od 23. III. 44. za JM, Makedonske i Kosovske jedinice, na terenu Karadaka, Vranja i Kumanova.

Posle sahrane je pred strojem pročitana depeša, upućena VŠJ za predlog za naziv NARODNOG HEROJA: »Molimo, da se da naziv NARODNOG HEROJA drugu Milanu Zečaru zemlj. iz Kosova, komandantu I kosovske brigade, koji je u svim borbama, a naročito u toku neprijateljske ofanzive i naše kontra-ofanzive, pokazao primer hrabrosti, junački je poginuo pri probodu neprijateljske zasede na Bregalnici kod Kočana. Apostolski«. (Telegrami VII, arhiv NOR, K. 234, br. tel. 4—12/1).³²

21) Borbe na pl. Osogovu kod Ponikve II. VI. 44. sa dva bugarska bataljona

Posle napuštanja s. Pantelej, jedinice Osogovske grupe su u toku 10. VI. i naredne noći 10/11. VI. 44. izbile na pl. Osogovo, u rejon Ponikve, Vlaške Kolibe. Tu se spremao kačkavalj za bugarsku vojsku, pa su naše jedinice zaplenile nekoliko stotina kolutova kačkavalja, od koga su preglednели borci dobili stomačna oboljenja.

Za obezbeđenje glavnine Osogovske grupe, bio je upućen 2. batalj. III M Br. na jug sa zadatkom, da organizuje zasedu 4 km. južnije od Ponikve kod Sinkovica (k. 1341.) i spreči prodiranje bugarskih jedinica sa pravca Kočane — Pantelej.

Kosovski bataljon je bio određen da obezbedi glavninu prema severo-zapadu, sa pravca Carev Vrh (tr. 2085.) i Lopen. On je uputio obezbeđenje na Lopen. U rezervi operativne grupe su bili 3. batalj. III M Br. i JM bataljon. Pravac Zletovo — s. Ratkovica — dominirajući vis na koti 1595. koji je bio na 2—3 km. jugozapadno od Ponikve je podcenjen, obezbeđenje nije poslato u tom pravcu, što se osvetilo Osogovskoj grupi. Već oko 9 časova 11. VI. 44., na ovaj vis (k. 1595.) izbio je bugarski bataljon iz I arm. puka, na oko 1 km. od glavnine i otvorio vatru na GŠ i CKKPM, Sobraње i bolnicu. Odmah je OŠ uputio u napad na ovaj bugarski bataljon na kotu 1595. jedinice 3. batalj. III M Br. i JM bataljon. Prilazi za napad na ovu kotu bili su potpuno otkriveni, travnati i bez šuma, pa su njihovi napadi odbijani više puta. Zbog toga je upućen Kosovski bataljon, bez jedinice koja je bila na obezbeđenju na Lopenu, u napad sa Štabom I K Br. Bataljon je stavio na čelo jedinice 11 puškomitraljeza i sve mašingevere, neopaženo se privukao na levi bok Bugara, na vis na koti 1595. Juriš je izvršen istovremeno sa jedinicama koje su već napadale ovaj vis, tako da je bugarski bataljon odbačen sa ovog visa i ganjen prema Zletovu sve do Zletovske reke. Ova borba je trajala od 9 do 14 časova. Bugari su imali najmanje 50 poginulih, 20 zarobljenih vojnika, plen je bio veliki — cela komora od 40 konja sa municijom i hranom, 9 mitraljeza, 1 mb. i drugi.

Oko 14 časova 3. batalj. III M Br., koji je bio u zasedi na Sinkovici (k. 1341), dočekao je na bliskom odstojanju jedan bataljon 49. bugar-

³² M. A. — P. O. — str. 170 — 171. K. M. — III M Br. — str. 198 — 206. Zb. VII/3 d. 66, 67, 89. Telegrami V. I. I. Arhiv NOR, k. 234, br. tel. 4—12/1. 4—12/I. Ž. N. — 22 D. — str. 133. S. S. i J. P. — VIII S Br — str. 111 — 112. M. M. — VIII S Br. — str. 126 — 127. V. V. — VIII S Br. Svi dnevni i izjave učesnika: S. Javorine, T. Slijepečevića, S. Selimija, B. Ilinčića, P. Dende, M. Banića, V. Mojsovski i drugi.

skog puka koji je došao iz Kočana, pa izvršivši na njega juriš gonio ga je sve do s. Panteleja. Bugari su ostavili celu komoru od 30 konja sa teškim naoružanjem. Ukupni gubici ovoga dana kod neprijatelja se u dnevnicima navode različito od 80 do 168 poginulih, 40 zarobljenih, sa plenom 10 t. i 9 lak. mitraljeza, 5 mb. 150 pušaka, 70 konja sa hranom i municijom i drugo. Borci naših jedinica su vodili ove borbe sa parolom »osvetiti Zečara«. Iz 2. batalj. III M Br. poginula je hrabra Vera Trajkova »Kotorka« borac 1941., omladinski rukovodioc bataljona. V. Vujović navodi u dnevniku pod 11. VI. 44.: »Naši su imali 8 mrtva i 9 ranjena«. Autor nije utvrdio iz kojih su jedinica bili ovi gubici.

22) Borbe na Lopenu i Sultan Tepeu na pl. Osogovu 12. VI 44. godine

U zoru 12. VI. 44. jedinice Osogovske grupe su stigle na Lopen na pl. Osogovo. Kosovski bataljon je bio na obezbeđenju prema Sultan Tepeu od 11. VI uveče, sa glavninom bataljona na 3 do 4 km. od Lopena, na vis Retki Buki (tr. 1781). Ova se borba opisuje i na drugačiji način, u nekim istorijskim razmatranjima. Autor smatra da se ova borba odvijala ovako kako je zabeleženo u dnevniku štaba I K Br. gde je Saša Javorina zabeležila: »Na grebenu kod Sultan Tepe čekao nas je neprijatelj jačine 200 vojnika, koji se bio ušančio i čeka nas tu već dva dana. Naš I kosovski bataljon zna samo za juriš, kako ga je učio komandant Milan. Njihovu prethodnicu pustio je na 20 m. i jurnuo napred. Odmah je zarobio 8 i desetak ubio i nastavio gonjenje neprijatelja. Rezultat borbe je sledeći: neprijatelj je razbijen i rasteran po potocima, koji su bežali bezglavo. Naš put je slobodan. Zarobljeno 26 vojnika, ubijeno oko 30 vojnika i jedan oficir«.

Ovome se može dodati još da je na desnom krilu Kosovskog bataljona bio i Južnomoravski bataljon koji je isto tako napadao neprijatelja od Retki Buki do Sultan Tepea, gde su oba bataljona izbila, a Kosovski bataljon je još i dalje produžio gonjenje. U podacima se navodi, da je ubijeno i više vojnika, da su zarobljena dva oficira, i da se od zaplenjenih dokumenata kod oficira saznalo, da je ceo 52. bugarski puk iz Vranja poseo dolinu Krive Reke i prelaze na drumu između Đuješeva i Krive Palanke, ali da ovakav kordonski raspored ovoga puka, ne predstavlja prepreku za prelaz naših jedinica od pl. Osogovo do Kozjačkog masiva. Plen je bio u ovoj borbi: 4 t. i 3 l. mitraljeza, jedan mb., 20 pušaka, 3 mašingevera, municije i drugo. Iz I K Br. je poginuo Mladen Mikić iz s. Duga Luka. V. Vujović u dnevniku od 12. VI. 44. piše: »Tu se svojom veštinom i izdržljivošću odlikovao naročito I kosovski bataljon«.

23) Uništenje bugarske granične karaule Deve Bajir 13/14. VI 44. godine

Noću 12/13. VI jedinice Osogovske grupe su izišle na bug. — jugoslovensku granicu kod vrha Ruen (tr. 2252), gde su se u toku 13. VI. odmarale u šumi, pripremajući se za prelazak drumu Đuješevo — Kriva Palanka. Osogovska grupa je krenula na sever duž jug — bugarske granice

noću 13/14. VI 44. sa Kosovskim bataljonom u prethodnici. Prelaz druma Đujelevo — Kriva Palanka izvršen je zapadno od granične karanle Deve Bajar, koju je napala i uništila posadu jedina četa Kosovskog bataljona. Na začelju kolone od graničara koji su naišli kao pomoć uhvaćen je doktor Sava, lekar VI JM Br. i streljan od Bugara, kao jedina žrtva iz sastava Osogovske grupe.

14. VI 44. Osogovska je grupa stigla u s. Zeravino, gde su slabe policijske snage bile razbijene.

Naredne noći 14/15. VI se prebacila u s. Prolenje. Ovo je već bio dolazak na našu slobodnu teritoriju, pa je radost boraca cele Osogovske grupe bila velika. Seljaci su govorili našim borcima o zverstvima Bugara za vreme prolećne ofanzive, paljenju sela, pljačkanju njihove imovine i stoke, ubijanju seljaka, žena i dece, što je naše borce strahovito ogorčilo, pa su govorili narodu da će se osvetiti okupatoru. Pritika im se pružila već sutra dan. Pošto su borci Osogovske grupe za vreme borbi od dva meseca, izmrljavili i pocrneli, ali i očeličili u marševima i borbama, seljaci su pričali, da se među bugarskim vojnicima pronela vest »da iz Grčke idu Crnci koji sve uništavaju i ubijaju«.²³

24) Borba na Čupinom Brdu 15. VI 44. sa ojačanim bataljonom I armijskog peš. puka

U jutarnjim časovima 15. VI Osogovska grupa je izašla u šume na Čupinom Brdu severno od tr. 1703 na kome je ranije već bilo postavljeno obezbeđenje I K Br. Obezbeđenje je otkrilo da se na Rotke Buke (tr. 1524) koje je na 6 — 7 km. južnije od njega, nalaze bugarske jedinice jačine oko 1000 ljudi. Kasnije je utvrđeno da je to bataljon I arm. puka, ojačan sa baterijom topova 75 mm, dometa preko 10 km., minobacačkom četom od 8 mb. 82 mm., mitraljeskom četom i komorom, koje su krenule u više kolona, grebenom Čupinog Brda, na sever prema najvišem vrhu na tr. 1703. Iza toga se formirao borbeni poredak ovog bataljona sa postavljenom artiljerijom na 3 — 4 km. južnije od k. 1552, a minobacačkom četom 82 mm. i mitraljeskom četom u borbenom poretku bataljona. Neprijatelj je otkrio naše jedinice na vrhu kod k. 1703, gde se za to vreme razvio ceo I kosovski bataljon i prateća četa I K Br. Neprijatelj je počeo da tuče vatrom artiljerije i minobacača po našim položajima, na koju je i I K Br. odgovarala. Napad Bugara je bio spor zato što je zemljište na samome grebenu bilo travnato i nepošumljeno, dok su istočne i zapadne padine Čupinog Brda bile pošumljene. OŠ (GŠM) se konsultovao sa štabovima I K Br. i III M Br. pa je doneo sledeću odluku:

— I K Br. sa svojim I kosovskim bataljonom, aktivnom odbranom, vezao je za sebe jake neprijateljske snage, da bi ga naterao da se razvije za borbu i napada na sever, duž grebna Čupinog Brda prema vrhu tr. 1703, koji je inače nepošumljen.

²³ M. M. — P. O. — str. 171 — 177. K. M. — III M Br. str. 206 — 207. Z. B. — III M Br. — str. 158 — 160. Z. N. — 22 D — str. 133 — 134. S. S. i J. P. — VIII S Br. str. 113 — 114. M. M. — VIII S Br. — str. 127 — 128. V. V. — VIII S Br. — Svi dnevnički i izjave učesnika.

U isto vreme se priprema i vrši obuhvat oba krila i bokova i to:

— na desni bok neprijatelja napada sa istoka iz s. Luke 3 bataljon III M Br.

— na levi bok neprijatelja sa zapada od Goveđe Mahale u dublji obuhvat napada JM bataljon, a u bliži obuhvat I kosovski bataljon koji ostavlja samo jednu desetinu (I-K-r. D. Mitrović) na tr. 1703. Mesto obuhvata, je položaj neprijateljske artiljerije — k. 1552, koji je na 3 — 4 km. južno od tr. 1703 najvišeg vrha na Čupinom Brdu, gde treba da se spoje jedinice 3 batalj. III M Br. i I K Br.

— u rezervu severno od tr. 1703 — 2 bataljon III M Br. koji šalje obezbeđenja prema s. Surlica i s. Prelesje.

Tok našeg napada se odvijao prema planu koji je postavio OŠ. Jedinice koje su vršile obuhvat izišle su na bokove bugarskih jedinica blagovremeno i na znake raketa izvršile su juriš. Međutim, juriši naših jedinica iako su postigli iznenađenje, bili su dočekani od bugarskih jedinica koje su bile postavljene prema bokovima svoje glavne kolone podržane vatrom svojih brojnih mitraljeza, koji su bili postavljeni po dubini. Borbe su se izvodile prsa u prsa. Prva i druga četa I kosovskog bataljona izbile su na vatrene položaje artiljerijske baterije i sprečile pokušaje da artiljerci skinu zatvarače sa svojih topova, pa su oni kompletno zaplenjeni. U jurišu su tu poginuli od neprijateljske vatre, iz druge čete k-r. č. Vukašinović Milutin, iz Vitimirice i pol. kom. č. Sveta Tomić iz Preševa. Komandu nad četom je preuzeo z. k-ra S. Filipović »Strelac«, pa su sa štabom bataljona produžili daljne juriše na Bugare. Tu je bio i deo štaba I K Br. »Crni«, partijski rukovodioc koji se nikada nije odvajao u jurišu od svojih komunista. Tu je poginuo Ćira Lazarević iz Preševa, a teško je ranjen Gliša Lazić iz Gnjilana i Bata Despotović iz Uroševca.

Sa istoka je kod topova izbio i 3 batalj. III M Br.

Sa zapadne strane desno od I kosovskog batalj. napadao je JM bataljon iz VIII S Br.

Sva tri bataljona su produžili juriš i gonjenje neprijatelja koji je odstupao prema Retke Buke, gde je pokušao i dalje da pruža otpor, podržan vatrom svojih mitraljeza.

Neprijatelj je tu ostavio veliku količinu svoga oružja i opreme, zaplenjeni su 7 minobacača sa opremom. Neki su borci zaplenivši konje, uzjahali ih i produžili gonjenje neprijatelja kao — »Crni«, »Gajo«, Blažo Ilinčić, Čanović, Denda, Vasko Harangelovski i drugi.

M. Apostolski piše u knjizi P.O. na str. 178: »Na bojište ostaviše dva ispravna topa koji odmah behu okrenuti i iz njih se deštvovalo u gonjenju okupatora skoro do Krive Palanke. » O tome piše i K. Mihajlovski u knjizi III M Br. na str. 220: »Kasnije od seljaka iz s. Luke smo saznali da je preciznost vatre iz topova do te mere demoralizirala neprijatelja da su vojnici u manjim grupama panično jurili ka Krivoj Palanci. Put je bio zasut bačenim puškama ... rančevima punih opljačkanih stvari ... ta preplašena rulja od vojske molila je seljaka da ih vode prikri-venim putevima ka Krivoj Palanci samo da se izvuku iz pakla«. Iz ovih topova je gađao NŠ I K Br. — D. Lazić, uz pomoć u početku V. Mojsovskog i D. Cekova iz III M Br., a u davanju pravca i lično M. Apostolskog, koji je došao na položaje baterije.

Neprijateljski ojačani bataljon I arm. puka bio je potpuno razbijen, sa zaplenjenom celom opremom, imao je preko 130 ubijenih vojnika, 22 zarobljenih, zaplenjena 2 topa 75 mm., 7 minobacača, 8 t. i 7 l. mitraljeza, jedan p. a. mitr., 44 puške, dve radio stanice, dve kuhinje, 20.000 metaka, konji, oprema i drugo.

Puškomitraljesci iz I K Br. i III M Br. su upali jedan bugarski avion koji je nadletao borbenu prostoriju i mitraljirao naše jedinice.

Iz JM bataljona poginuli su — pol. kom. bataljona, član OK SKOJ-a Vranje Boško Đorđević, pol. kom. 3 čete Dušan Stojiljković i desetar Voja Stosić, a iz III M Br. poginuo je Đorđe Zafirov iz s. Pelince i još dva borca, a iz cele Osogovske grupe ranjeno je 10 boraca.

Ova pobeda je bila trijumf naše partizanske taktike, znak visokog borbenog morala Osogovske grupe, vidan znak sloma bugarske proletnje ofanzive i početak čišćenja od posada okupatora slobodne teritorije na području Vranje — Kumanovo.³⁴

25) Uništenje bugarske čete sa komorom kod sela Novi Glog 18. VI 44. godine

Naše izviđačke jedinice su ustanovile 18. VI 44. da se na rejonu od pl. Doganice do pl. Besne Kobile grupišu snage dva bugarska bataljona, a da se u utvrđenom garnizonu u s. Sveti Ilija nalazi jedan bataljon 52. puka. Za snabdevanje bataljona na pl. Doganici upućena je 18. VI 44. komora, sa osmoro kola, u pratnji jedne pešadijske čete od oko 150 ljudi, koja se kretala od s. Sveti Ilija prema s. Novi Glog. Za uništenje ove grupacije organizovana je zaseda iz sastava I kosovskog bataljona i 3 batalj. III M Br. kod s. Novi Glog na mestu zvanom »Dućanče«. U iznenadnom jurišu naših jedinica u borbi koja je relativno kratko trajala, ubijeno je 35 bugarskih vojnika, 52 zarobljeno, zaplenjena je cela komora, osmoro kola, 12 konja, dva t. i pet l. mitraljeza, više sanduka municije. Najveća radost ogladnelih boraca bio je plen veće količine hrane — 2000 hlebova, 120 kg. salame, 100 kg. kačkavalja i drugo. Ovom borbom je rukovodio štab I K Br. koji je i učestvovao u jurišu. Iz I K Br. je ranjen, na domaku svoje kuće, Dušan Anđelković iz s. Novi Glog, prenet je u svoju kuću i umro, pošto je izdržao sve borbe do Grčke i nazad.

26) Borba na visu Gramađe kod s. Novi Glog 18. VI 44. godine

Oko 10 časova 18. VI upućen je jedan slabiji bataljon sa pratnjom od 7 kamiona iz garnizona Sveti Ilija u pravcu s. Novi Glog u pomoć svojoj nastradalaj komori. JM bataljon »Pčinjski«, koji je formiran u junu

³⁴ M. A. — P. O. — str. 177 — 179. VD — III M Br. — str. 79 — 82. K. M. — III M Br. str. 217 — 222. Z. B. — III M Br. — str. 160 — 161. Z. N. — 22 D. — str. 143 — 144. S. S. i J. P. — VIII S Br. str. 115 — 116. M. M. VIII S Br. — str. 133. V. V. — VIII S Br. Svi dnevници i izjave učesnika: S. Todorovski, V. Mojsovski, B. Arsovski, S. Filipović, B. Ilinčić, T. Slijepčević, P. Denda, M. Banić, S. Janković, i drugi.

44. na terenu Pčinje od boraca i rukovodioca koji su pripadali VI JM Br. a ostali su na terenu Pčinje posle odlaska Osogovske grupe za Grčku, stupio je toga dana u vezu sa Osogovskom grupom, pa je dobio zadatak, da dočeka na Gramađi bugarske jedinice iz Svetog Ilije. U pomoć mu je upućena jedna četa 2 bat. III M Br., a zatim i I kosovski bataljon. Oni su sačekali na visu Gramađe ovaj bugarski bataljon na bliskom odstojanju, a zatim presli na juriš i gonili ih sve do utvrđenog garnizona Sveti Ilija, gde su se oni zadržali. Magla, kiša i noć koja se približavala uticalo je na donošenje odluke da se ove jedinice povuku, u zaštitnici je ostao I kos. bataljon. Neprijatelj je imao preko 15 poginulih, a od naših poginuo je k-t Pčinjskog JM bataljona Stanoje (Stamen) Vučkvoić, dva borca iz ovog bataljona i III M Br. i 10 ranjeno.

27) Povratak odcepljenih bataljona u sastav I kosovske brigade, VI JM Br. (VIII S Br.) i III M Br. 18/19. VI 44. godine

U toku dana 18 i 18/19. VI stigli su u sastav svojih brigada odcepljeni bataljoni posle borbi 12 i 13. V 44. Tako je u sastav I Kosovske brigade došao njen 3 bataljon koji je 13. V 44. g. ostao kod s. Strezimirovci. Ovaj bataljon je na terenu Lužnice i Crne Trave, ostao do 19. V uspevši da izbegne okruženje ogromnih bugarskih snaga, koje su tada učestvovala u proletoj ofanzivi. Ovaj bataljon prešavši na teren Pčinje, u s. Babina Poljana naišao je na komandanta Vranjskog područja Branka Šotru i neke članove OK KP Vranje, koje su uputili — 3. kosovski bataljon I K Br. i I bataljon III M Br., koji je bio isto tako odcepljen 12. V od svoje brigade, da pređu na teren pl. Kozjaka i Rujna, gde su oni ostali sve do 18. VI, kada su se sastali sa svojim brigadama, po njihovom povratku iz Grčke. Za organizaciju sadejstva, formiran je zajednički štab koji je kordinirao dejstvo između 3. batalj. I K Br. i I. batalj. III M Br. U tom štabu je bio pol. kom. Miraš Jovanović, pol. kom. 3. batalj. I K Br. a komandant toga štaba k-t I. batalj. Naum Vasiljevski »Ovčar«. U nekim podacima se navodi da su članovi toga štaba bili i k-t Kumanovskog odreda Bora Počkov i z. pol. kom. ovog odreda.

Vojno politička situacija na ovom terenu bila je vrlo teška, Bugari su imali po jedan svoj puk u s. Sveti Ilija i s. Kriva Feja, a po jedan bataljon u Trgovištu i Trebešinju, na dotadašnjoj slobodnoj teritoriji. Okupator je vršio politiku demoralisanja boraca i naroda u cilju odvajanja od NOP-a i jedinica NOV. Preko kmetova objavili su da se svi partizani koji su ostali na teren posle odlaska Osogovske grupe za Grčku, mogu vratiti u sela sa oružjem, pa je jedan broj boraca tako bio i uhvaćen. Koristili su i četnike i njihove agitatore, a i neke svoje špijune. Zbog toga su streljana od strane rukovodstava NOP-a, dva popa, koji su bili četnički organizatori i nekoliko demoralizatora i špijuna. Od strane OK Vranje doneta je odluka da se ne napadaju garnizoni već samo neprijateljske jedinice u pokretu. Naš 3. kosovski batalj. iz prve K Br. je bio uključen u izvršenje svih ovih zadataka, neprekidno se kretao po selima, održavao konferencije sa narodom, podizao duh i poverenje u NOP i NOB, napadao ostatke četničkih jedinica, učestvovao u odbrani sela koje je okupator i njihove policijske jedinice palio, pa zbog toga, policijske jedinice iz Kumanova su prestale da zalaze u sela. Sprečavao je pljačke naroda po selima

od strane okupatora. U tom periodu ni jedan kg. žita nije izvučen više sa terena. U tom periodu je počelo ponovo prikupljanje boraca iz VI JM Br. koji su ostali na terenu, posle odlaska Osogovske grupe na jug od strane Vranjskog odreda i štabova VI JM Br. koji su ostali na tom terenu. Formirana je najpre jedna jedinica od 10, pa od 30 ljudi, u junu su već formirana dva JM odreda-bataljona — Pčinjski sa k-t Stamenom Vučkovićem i Vranjski za teren od Surdulice do Vranjske Banje sa k-t Ljubom Trajkovićem.

Susret I K Br. i njenog 1. i 3. bataljona u toku noći 18/19 u s. Babina Poljana bila je velika radost, ali i tuga kada se saznalo, ko je za to vreme sve poginuo. U 3. batalj. I K Br. je bilo oko 65 boraca, s obzirom na to da su i borci sa tog terena, a koji su došli 12. V. u sastav I K Br. u s. Darkovce, napustili bataljon i otišli svojim kućama, pošto je većina bila bez oružja.³⁵

28) Borba na Petrovoj Gori kod s. Babina Poljana sa 2. batalj. 52. bug. puka 19. VI 44. godine

Još u toku 18. VI izviđanjem je utvrđeno da se u blizini s. Babina Poljana nalaze brojne bugarske jedinice: 2. batalj. 52. puka nalazio se na vrhu Tekija (k. 1537). Na pl. Doganici najmanje jedan bataljon I. arm. puka, a u njihovoj blizini prema Besnoj Kobili nalazio se i jedan batalj. 3. puka; na Svetom Iliji jedan batalj. 52. puka, a na Čupinom Brdu izbile su bugarske jedinice iz Krive Palanke. Zbog toga je OŠ doneo odluku da se u toku noći 18/19. VI. naše jedinice zakamufliraju u šumi Petrova Gora, koja se nalazi između s. Babina Poljana, s. Stari Glog, s. Novi Glog, Gizdavac (k. 1390) i Tekija (k. 1537), pa zatim izvrše iznenadni udar na neprijatelja dok je u pokretu. Ujutru je jedan izviđački bugarski avion nadletao ovu teritoriju, pa se potom spustio nad vrhom Tekija i spustio izveštaj u dimnoj kutiji. Iza toga se primetilo pripremanje jedinica za pokret iz logora na Tekiji u pravcu Petrove Gore. Od Tekije koja je gola i nepošumljena proteže se pešačka staza, koja se spušta strmo, a zatim pored južne ivice Petrove Gore, koja je sva pošumljena i proteže se severozapadno od Mahala Cvetkovci, Pavlovci i izbija između visa Gizdavac (k. 1390) i Petrove Gore i proteže se dalje preko grebena Gramađe i izbija na bugarski garnizon u s. Sveti Ilija (j. i. od Vranja za 15 km.). Plan zasede koji je OŠ sačinio bio je sledeći: 2. batalj. III M Br. je na desnom krilu i na čelu zasede kod Gizdavac (k. 1390). Zatim se raspoređuje VI JM Br. (VIII S Br.) sa dva bataljona na ivici šume u Petrovoj Gori. I kosovska brigada sa I i 3. bataljonom raspoređena je levo od VI JM Br. sa zadatkom da izvrši udar na glavninu i začelje neprijateljske kolone. Zamisao dejstva je bila da vatru na bugarsku kolonu otvori 2. batalj. III M Br. na čelo glavnine neprijatelja, a zatim iz šume u Petrovoj Gori iz-

³⁵ M. A. — P. O. — str. 179 — 180. Ž. N. — 22 D. — str. 144 — 145, 169 — 170. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 116 — 117. V. V. — VIII S Br. — str. 32 — 35. M. M. — VIII S Br. — str. 133, 134, 128 — 133 — o I. Pčinjskom i II. Vranjskom odredu (bataljonu). K. M. — III M Br. — str. 223 — 226. Izjave učesnika: J. Popadić, S. Vukanović, D. Ilinčić, M. Jo-
vanović.

nenadno jurišaju VI JM Br. i I K Br. Radi obezbeđenja od garnizona u s. Sveti Ilija na greben visa Gramađe bili su postavljeni 1. i 3. batalj. III M Br.

U 9 časova, bugarski bataljon 52. puka se polako spuštao sa Tekije, prolazio je pored boraca u Petrovoj Gori, izazivajući veliku napetost kod svih boraca. Kada je čelo bugarskog bataljona izbilo na Gizdavac, vatru je otvorio 2. bataljon što je bio znak za juriš VI JM Br. i I kosovske brigade kao i 2. bataljona III M Br. koji su se kao lavina obrušili na bugarsku kolonu i za kratko vreme su je uništili. Upaničeni bugarski bataljon je masovno počeo da odstupa, beži ili se predaje, dok je mali broj bugarskih vojnika davao ozbiljan otpor. I kosovska brigada je ubila i zarobila veliki broj bugarskih vojnika i starešina jer je prema njima bila glavnina i komora. D. Mitrović »Micko« je ubio komandanta bugarskog bataljona ppuk. Dimitrija Popova, a u blizini je bio i Denda. Štab I K Br. je isto tako učestvovao u jurišu, pa su se (NŠ, Đ. Iliću i kuriru) predali poručnik Cvetan Tomov Nanov sa svojim vodom, koji je kasnije postao k-t bug. part. odreda »Rakovski«, formiran od ovih zarobljenika.

U ovoj borbi je zarobljeno 180 vojnika, dva oficira, ubijeno preko 140 vojnika i oficira; plen je bio ogroman — 3 t. i 2 l. mitr., 5 mb., 150 pušaka, 90.000 metaka, 23 konja opreme i drugo. Iz I K Br. je poginuo pol. kom. čete 3. batalj. Nikola Stanojević iz s. Raniuga ili Orlana, a iz VI JM Br. poginuli su Mirko Cvetković pol. kom. čete iz s. Masurice, Uroš Petrović iz Vranjske Banje i Petar iz SSSR-a.

29) Borba 19. VI. 44. na Tekiji (k. 1537) i na visu Gramađe sa tri bataljona bugarske vojske

U toku borbe na Petrovoj Gori u kojoj je uništen bataljon 52. puka, upućena su mu u pomoć tri bataljona bugarske vojske.

Iz utvrđenog garnizona u s. Sveti Ilija upućen je jedan bataljon 52. puka oko 12 časova u pravcu visova Gramađe (tr. 1451) gde su ga dočekali 1 i 3. bataljon III M Br., kojima je kasnije došao u pomoć i 1. bataljon VI JM Br. Pred mrak su ove jedinice prešle u napad i odbacile ovaj bataljon prema Svetom Iliji.

Odmah posle borbe na Petrovoj Gori, na Tekiju je bio upućen Kumanovski odred i I četa 2. batalj. VI JM Br. Pošto su ka ovim jedinicama nadirali jedan bataljon iz I arm. puka i jedan bataljon iz 3. puka, na Tekiju (k. 1537), bila je upućena odmah I K Br. sa 1 i 3. bataljonom, a kasnije je došao i ceo 2. bataljon VI JM Br., koji su se razvili prema pl. Besna Kobilica i pl. Doganica odakle su ovi bugarski bataljoni nadirali. Njihovi napadi su bili vrlo oprezni, mlaki i neodlučni iako su podržavani artiljerijskom i minobacačkom vatom. Međutim, kako je pala jaka kiša i spustila se magla, bugarske jedinice su ovo iskoristile, iako su bili brojno jače od naših jedinica 6 do 7 puta, ne da izvrše napad na naše položaje, već da izvuku svoje glavne snage. U ovim borbama je ubijeno 17 bugarskih vojnika i oficira. Po padu mraka naše jedinice su se povukle sa Tekije.

Za poraze na Petrovoj Gori, bugarski fašistički okupator se osvetio, ne jedinicama NOV i POJ već nedužnom narodu, pa se 2. konj. puk iz-

nenada pojavio 21. VI i upalio sela Babinu Poljano, Novi i Stari Glog, Stojovce, a 22. VI upalio još tri sela: Korbul, Vitobor i s. Glog.

30) Borba na pl. Doganici i Čupinom Brdu i uništenje bugarske komore 22. VI 44. godine

Prva kosovska brigada sa svojim 1. i 3. bataljonom u zajednici sa VI JM Br. dočekali su na pl. Doganici na visovima Bele Vode (tr. 1829) i Golemi Vis (tr. 1783) kolone bugarske policije 22. VI po podne, u toku njihovog kretanja iz Krive Palanke ka s. Surlici vodili sa njima borbu celo po podne. Za to vreme pojavila se komora sa hranom koja je bila upućena ovim policijskim snagama. Jedinice III M Br. dočekale su u zasedi ovu komoru između Čupinog Brda i Retke Buke. U kratkoj borbi su zaplenili preko 40 natovarenih konja sa oko 1000 kg. bleba, 60 kg. kačkavalja i druge hrane i municije, zarobivši 9 vojnika. Posle ovoga bugarska policija se povukla sa položaja kod Belih Voda u pravcu Krive Palanke. Zbog ovog poraza Bugari su se osvetili narodu upalivši tri sela.

Ova zaplenjena hrana je omogućila da proslava koja je organizovana 23. juna kod s. Luke sa ciljem da obeleži trogodišnjicu početka rata SSSR-a sa Nemačkom, a ujedno da proslavi završetak dvomesečne proletne ofanzive, bude obeležena još i obilnom hranom, zaplenjenom od Bugara. Na ovoj proslavi na kojoj su bili prisutni borci I kosovske brigade, VI JM Br. (VIII S Br.), III M Br. i novo formiranog bug. partizanskog odreda »Rakovski«, jedinice su pripremile kulturno-zabavne programe, na kome su horovi naših jedinica pevali partizanske borbene pesme, a recitatori recitovali pesme revolucionara-pesnika, na više jezika: srpskom, makedonskom, albanskom, ruskom, italijanskom i bugarskom. U ime GŠM govorio je njegov pol. kom. Bane Andrejev, a u ime boraca Vladimir Vujović, a u ime bugarskog odreda »Rakovski« Cvetan Tomov Nanov, koji se zahvalio na poverenju što je omogućeno i zarobljenicima da se bore protiv fašizma, a da će oni učiniti sve da skinu ljagu koju nanose njihovi bugarski sunarodnici kao okupatori naše zemlje. U izlaganju B. Andrejeva je izneto kakvi su rezultati naših zajedničkih borbi, naročito u poslednja dva meseca, o bratstvu i jedinstvu naših naroda koje je učvršćeno zajedničkim borbama i žrtvama, koje su dali partizani kosovskih jedinica, srpskih, makedonskih i bugarskih u borbi protiv fašizma, na teritorijama Srbije, Makedonije, Kosova, Bugarske i Grčke. Ovo je rezultat pravilne politike KPJ o međunarodnim odnosima. Žrtve koje su ovde pale učvršćuju bratstvo i ravnopravnost naroda i narodnosti u budućoj Jugoslaviji. O tom bratstvu između naših boraca piše i u hronici VIII S Br. na str. 122 do 126: »Kosovski bataljon koji je stigao na vranjsku partizansku teritoriju krajem 1943. godine prihvaćen od naroda kao da su njegovi borci ponikli iz ove sredine, Srbi, Crnogorci i Šiptari, koji su sačinjavali ovaj bataljon, planinama koje okružuju vranjsku kotlinu proneli su slavu svoga zavičaja — Kosmeta. Mnogi su tu i poginuli. Narod je brzo uvideo hrabrost ovog bataljona i njegove zasluge za oslobođenje vranjskog kraja. Brzo se sa ushićenjem govorilo o junaštvu Zečara, Dende, Miraša, Paje, Gliša i drugih«.

Ovo je bila poslednja zajednička borba jedinica Osogovske grupe, posle koje je III M Br. sa svojim GŠM krenula na jug ka Makedoniji, a VI JM Br. i I K Br. krenule su ka pl. Rujan.³⁶

31) Izveštaj GŠM — Vrhovnom Štabu NOV i POJ

GŠM je uputio izveštaj VŠJ o rezultatima borbi u istočnoj Makedoniji od 20. V. do 20. VI. 44. (Zb. VII/3 dok. 84). O tome M. Apostolski piše u P. O. na str. 193 do 197: »U ovim skoro dvomesečnim borbama u toku okupatorske ofanzive i kontra-ofanzive na jedinice NOVJ, III M Br., bataljon Kosovske brigade i bataljon VI JM Br., izdržali su nadčovečanske napore i pokazali su veliku hrabrost, smelost i odlučnost u borbama sa mnogo nadmoćnijim neprijateljem, zadavajući mu teške udarce radi čega *molim da se javno pohvale*«.

»Od 20. maja do 20. juna 44. vođena je 21 borba koje su se sve završile punom našom pobedom. Razbijeno je 8 bataljona i 5 četa, pri čemu je ubijeno 597 vojnika i oficira i nekoliko stotina ranjeno. Zarobljeno je 314 vojnika i oficira od kojih 75 na čelu sa poručnikom Cvetanom Tomovim dobrovoljno stupilo u naše redove. Plen: 3 topa, 53 t. i 13 l. mitr., 13 mb., 11 kamiona, 496 pušaka, 249.000 metaka, 570 mina, 42 konja, 10 kola hrane i drugo«. (VII/3, d. 84).

U periodu od 24. aprila do 20. juna 1944. I kosovski odred, I K brigada i II M Br. prešli su ukupno u mrašu i borbama oko 950 km. penjući se i spuštajući se po planinama, ukupno 35.000 m. penjanja i 34.000 m. spuštanja.

Borci su za svo ovo vreme bili gladni, nenaspavani, jer se marševanje vršilo pretežno noću, promrzli od snega i kiše na pl. Osogovu, Pljač-kavici, Ograždenu, Belasici i drugim planinama.

Od 20. maja do 20. juna 1944. I K Br. vodila je 21 borbu i to 5 samostalno, 5 sa VI JM Br. a 11 još i sa III M Br. u kojima je I K Br. imala 27 poginulih i 28 ranjenih, a ako se doda i 6 poginulih 12. V. to je 33 poginulih. Ovaj broj nije konačan jer rad na prikupljanju podataka nije završen. VI JM Br. je u ovom periodu imala 17 borbi, jednu samostalnu, 5 zajedno sa I K Br. a 11 sa celom Osogovskom grupom. Imala je 16 poginulih 3 zarobljena i 22 ranjena po dnevniku V. Vujovića. III M Br. je imala 3 samostalne borbe, sa I K Br. i VI JM Br. 11 i dve samo sa I K Br. Ukupno 16 borbi u kojima je poginulo 16 boraca a ranjeno 11 — prema K. Mihailovskom. Iz ovih podataka se vidi da udeo I K Br. u proletnjoj ofanzivi je bio značajan i nije zaostajao od drugih brigada.

O drugim pozitivnim rezultatima borbi u Proletnjoj ofanzivi ističu se samo najvažniji: stvoreni su povoljni uslovi za formiranje novih brigada i divizija. Sazreli su kroz teške borbe mnogi kadrovi za komando-

³⁶ M. A. — P. O. — str. 180 — 184. K. M. — III M Br. — str. 226 — 231. Z. B. — III M Br. — str. 162. Ž. N. — 22 D — str. 144 — 148. S. S. i J. P. VIII S Br. — str. 118 — 123. M. M. — VIII S Br. — str. 135 — 135. V. V. — VIII S Br. — Svi dnevni i izjave učesnika: D. Mitrović, Đ. Ilić, S. Radovanović, S. Todorovski, J. Popadić, P. Denda, T. Slijepčević, S. Filipović i drugi.

vanje u mnogim kosovskim, srpskim i makedonskim jedinicama; saziali su uslovi da se organizuje i održi I zasjedanje ASNOM-a u manastiru Prohora Pčinjskog, na kome se konstituirala SR Makedonija, kao ravnopravni federativni član SFRJ. U zajedničkim borbama učvrstilo se bratstvo i jedinstvo između naroda i narodnosti Srba, Makedonaca, Crnogoraca, Albanaca, Turaka pa i Bugara i Grka i drugih.

Posle ovih borbi jedinice I K Br. su vodili zajedničke borbe sa VI JM Br. (VIII S Br.) u toku juna i jula meseca o kojima će se isto tako izneti kratki podaci.³⁷

32) Razbijanje I bug. konj. puka na pl. Rujan I. VII 44. godine

Prva kosovska brigada i VI JM Br. kretale su se od 23. VI. do I. VII. po selima Pčinje i na pl. Rujnu, blizu Morave, održavajući konfencije sa narodom na kojima su formirali NO Odbore u s. Lesnici, Trgovištu, Sejcu, Spančevcu. Naše udarne grupe gonile su ostatke četnika, zarobivši poznatog četničkog komandanta Burgiju u s. Buštrinu.

Naši izviđači doneli su podatke da se štab I bug. konj. puka »Car Ferdinand« iz Skoplja premestio u Bujanovac, pa smo bili u očekivanju, da se sudarimo sa njihovim jedinicama da bi mu se osvetili za zločine koje je učinio u proletnoj ofanzivi.

Dok su naše jedinice bile u s. Spančevac, oko 12. časova 1. VII. naišao je jedan konj. eskadron sa pravca Bujanovce pa su ga delovi I K Br. i VI JM Br. kod s. Klenike sačekali u zasedi. Vatrom i jurišem naterali su ga u bekstvo prema Ristovcu zaplenivši veliki broj konja. Posle toga, naišla je u pomoć konjici jedna četa pešadije sa oko 150 ljudi, s. Drežnici. Uveče je sustiglo pojačanje od jednog bug. peš. bataljona iz iz Ristova, koju je jedna četa iz I K Br. i delovi VI. JM Br. sačekali u zasedi kod s. Klenike i s. Baraljevca i ponovo ih naterali da odstupe prema Vranja. Prepadom naših jedinica naterani su da u paničnom bekstvu se povuče ka Ristovcu.

Za to vreme na grebenu pl. Rujna bug. I. konj. puk je pretrpeo poraz. Naši borci su sa zaplenjenim bugarskim konjima jahali po pl. Rujan (tr. 969) kod s. Lukarce. Oko 17 časova primećen je jedan eksadron I konj. puka, kako se iz s. Biljače u kasu približava vrhu pl. smatrajući za konjanike da su to njihove jedinice. Za to vreme dve čete iz I K Br. i dve čete iz VI JM Br. zauzele su prikrivene položaje, sačekali da konjica dođe na blisko odstojanje, otvorili su iznenadnu vatru i prešli u juriš na konjicu. Mali broj konjanika je imao hrabrosti da produži klasičan juriš konjice sa sabljom u ruci. Najveći deo je uhvatila panika pa su sjahali sa konja i vodili borbu, a jedan deo je u galopu počeo da beži prema s. Biljači, gonjen našim jedinicama.

³⁷ Zb. T. VII, knj. 3, dok. 84, 89 i skoro svi dokumenti iz ove knjige. M. A. — P. O. — str. 192 — 199, 201 — 265. K. M. — III M Br. — str. 231 — 233. Z. N. — 22 D — str. 147 — 148. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 121 — 122. M. M. — VIII S Br. — str. 135. V. V. — VIII S Br. Svi dnevni. Spiskovi poginulih i ranjenih su sastavljeni podacima iz dnevnika, spiskova bataljona koji se nalaze kod autora D. Lazića, beleškama učesnika i podacima SUBNOR-a opština.

Pred sam mrak jedan konj. eskadron iz s. Bugarinja sa juga u galopu se približavao našim jedinicama na vrhu Rujna (tr. 969). Situacija se ponovila kao sa prethodnim eskadronom. Misleći za naše borce koji su jahali na konjima, da su bugarski konjanici, mirno su se približavali I K Br. i VI JM Br. koji su ih pustili na blisko odstojanje. Tada su naši borci otvorili vatru i prešli na juriš. I ova borba je bila kratka i završila se u bezglavom bežanju neprijatelja na konju ili bez njih, prema dolini Morave.

Neprijatelj je imao preko 35 poginulih, zarobljeno je 9 vojnika, zaleteno 42 konja, jedan t. i 6 l. mitr., 30 pušaka i drugo. Iz I K Br. je poginuo z. k-ra čete Milorad Janković član SKOJ-a 42., član KPJ, a mlađi brat Vojo teško ranjen. Rodom su iz s. Kosovo Polje. Iz VI JM Br. poginula su dva a ranjena 4 borca.

Posle ove borbe održavaju se konferencije po selima, hvataju grupe razbijenih četnika i saradnika okupatora u s. Klenike i Baraljevcu. Od Saveznika se dobija avio-transportom 2. VII oružje i oprema za I K Br. i VI JM Br.

Jedinice VI JM Br. su 7/8. VII. 44. prekinule željezničku prugu na 22 mesta između Vranja i Kumanova.

33) Uništenje garnizona I konj. puka u s. Biljači 8/9. VII 44.

I konj. puk, radi zaštite drumu i željezničke pruge Vranje Kumonovo imao je eskadrone, ojačane policijom i kontračetnicima u garnizonima duž doline Morave. U s. Biljači, koje je na oko 3 km. od drumu, bio je garnizon jačine 150 do 200 ljudi utvrđen u školi i crkvi sa rovovima i brojnim mitraljeskim bunkerima. I K Br. i VI JM Br. su se 7. i 8. VII nalazili u s. Pretini, vršeći pripreme za napad na garnizon u Biljači.

U napadu su učestvovali: Kosovski bataljon, koji je sa dve čete vršio frontalni napad direktno na školu, a sa ostalima je vršio obilazak. Levo krilo utvrđene škole napadao je drugi bataljon VI JM Br. sa dve čete, dok su ostale jedinice vršile obezbeđenje prema Bujanovcu, Preševu i drugim. Napad je otpočeo u 23 časa 8/9. VII i borba je završena uspešno za oko 1,30 č. Kosovski bataljon se našao pred bunkerima i utvrđenim rovovima. Evo Gliša piše u dnevniku: »Naši vrše napad sa »ura«, likvidira se cela bugarska posada...« Neprijatelj je izbačen iz bunkera i rovova, škola je zauzeta, ubijeno je 10 vojnika i 2 zarobljenika. Denda piše u dnevniku: »Izgorelo 30 Bugara na tavanu škole«. Plen se tovari na preko 60 konja i 4 kola, a ostalo je bačeno u školu i škola zapaljena«.

VI JM Br. je bez gubitaka. U I K Br. su poginula 4 boraca—Žarko Krivokapić iz s. Vitimirice borac 1941., Tofin Ilić iz s. Sebrata, Vidosav Antić iz Preševa borac 43., Pekić Ilija p. mitraljezac iz s. Vitine (tri brata poginula od Bugara), a 9 boraca ranjeno—Miraš Jovanović pol. kom. 3. kos. bataljona, teško ranjen i prebačen avionom u Italiju na lečenje, Veljko Ivanović, Voja Ljumović, Slavka Boričić, Velja Popović, Pavle iz SSSR-a i drugi.

K—t I bug. konj. puka »Cara Ferdinanda«, upao je 9. VII. u s. Bi-ljaču, pošto nije mogao da se osveti jedinicama NOV za pretrpljene po-raze, za odmazdu je streljao 50 nedužnih ljudi.³⁸

34) Reorganizacija VI JM Br. (VIII S Br.) i odvajanje od I K Br. 12. VII 44. godine u s. Zlodovce kod Trgovišta

U knjizi »22. Divizija« od Ž. N. na str. 478 stoji: »U periodu majske ofanzive dolazi do velikih promena u štabovima bataljona VI JM Br. (VIII S Br.). Pored toga na Đermanu je štab 2. bataljona preuzeo rukovodstvo nad ostatkom brigade. Štab I. bataljona kompletan je vraćen i on je rukovodio sa 2. vranjskim odredom koji je u stvari bio I. bataljon. Takođe i deo rukovodstva 3. bataljona je ostao u Pčinji i on je početkom juna pod imenom Pčinskog odreda objedinio snage 3. bataljona. Od štaba brigade u »Osogovskoj grupi« bili su politički komesar (Vladimir Vujović) i njegov zamenik (Cekić Slobodan »Radovan« (ranjen i nošen je na konju u bolnici brigade, napomena D. L.).

Kao što je navedeno, u Grčku je išlo oko 150 boraca iz VI JM Br. a vranjskom terenu se odcepilo i ostalo preko 400 boraca. Od boraca koji su prikupljeni na vranjskom terenu, 8. VI 44. u s. Crna Reka, član OK Vranje D. Devegdžić je formirao *1. pčinjski odred (bataljon)* jačine oko 120 boraca, k-t Vučković Stamen, z. k. Veljko Arizanović, p. k. Pera Prokić, z. p. k. Nikola Nakić, koji je 18. VI. 44. stupio u sastav VI JM Br. u stvari pod komandu štaba I K Br. *2 vranjski odred (bataljon)* formiran je od 8—14. VI., prešao je na levu obalu Morave 17. VI i tamo ostao do 4. VII. Ovaj odred (bataljon) se sastao u s. Zlodovce sa VI JM Br. Štab toga odreda je bio štab I bataljona—Trajković Ljuba, (k-t), p. k. Manasijević Jova, z. p. k. Stošić Milorad »Šuka«. Sa njim je došao i Rade Cvetković, ranije z. k. VI JM Br.

Pošto se skupio dovoljan broj boraca, u s. Zlodovce kod Trgovišta 12. VII 44. je izvršena *reorganizacija VI JM Br. u VIII S Br.*; formirana su 3 bataljona, prateće četa i drugo sa 406 boraca. Postavljen je novi štab brigade, sastava: k. Vladimir Vujović, p. k. Saša Javorina iz I K Br., z. k. Rade Cvetković, z. p. k. Milorad Stošić »Šuka« a od 10. VIII Mile Banić »Crni« iz I K Br., šef obav. sl. Vojo Ljumović iz I K Br., oml. ruk. Dragi Tasić, int. Trifun Stojković. Iz štaba I K Br. ostaju do avgusta—NŠ Lazić Dušan i part. ruk. Mile Banić »Crni«. Komandant I bataljona ostao je Denda Petar iz I K Br.

U dnevniku I K Br., Saša Javorina pol. kom. I K Br. pod 10. VII je zapisala: »Odmor u Zlodovcu. Ja sa zamenikom pol. k-sara išla sam do Glavnog Štaba za Makedoniju, gde mi je dodeljena nova dužnost.« »13. VII 44. otišla u VIII S Br. pol. kom. Saša.« Ovim datumom je završeno vođenje dnevnika I K Br.

³⁸ Ž. N. — 22 D — str. 174 — 175. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 126 — 18. M. M. — VIII S Br. — str. 136 — 137. V. V. — VIII S Br. Svi dnevnici i izjave učesnika: V. Bulatovića, S. Janković, J. Popadić, S. Vukanović, B. Ilinčić i drugi.

U istorijskim razmatranjima o VI JM Br. (VII S Br.) kao i u hronikama o ovoj brigadi navode se podaci da je štab I K Br. imenovan kao Štab VI JM Br. (VIII S Br.) za period od 20. V do 12. VII 44., pa radi toga se iznose ovi podaci o VI JM Br. (VIII S Br.) u razmatranjima o I. K Br., da bi se ovo pitanje istorijski razjasnilo. Ova razmatranja nemaju za cilj da negiraju postojanje VI JM Br. i u ovom periodu, ali dokazuju da je I K Br. i štab I K Br. u ovom periodu postojao i dejstvovao na način kako je to izneto.

Pored toga, u više istorijskih razmatranja o tom periodu, borbe koje su vodile jedinice VI JM Br. nisu odvajane od borbi koje su vodile jedinice I K Br. odnosno Kosovski bataljon. Ili pak u razmatranjima o borbama cele »Osogovske grupe« navodilo se više puta samo »da je jedan bataljon upućen na zadatak...« ne imenujući ga da li je iz III M Br., VI JM Br. ili I K Br. U ovom istorijskom razmatranju je posebno izneta uloga I K Br. i njenih jedinica, uz istovremeno razmatranje i uloge VI JM Br. i III M Br., a u granicama obima ovog napisa.

35) Reorganizacija I K Br. u Kosovski bataljon — 12. VII 44. god.

Po odluci Tempa u direktivi od 4. VI 44. upućenoj GŠM i 2 (22) diviziji. (VII) 3, d. 66) koja glasi: »*Na sektor Skopske Crne Gore poslati sve ljudstvo iz I kosovske brigade, koje je ostalo na tom terenu. Napominjem da je jedan bataljon iz te brigade došao na teren Jablanice i da je uključen u sastav Kosovskog bataljona koji ulazi u sastav Gornjo Jablaničke brigade (15. S Br., napomena D. L.).*« »*Na terenu Jablanice i Kopaonika ima uslova da se stvori i 2. kosovska brigada u kojoj će biti jezgro Kosovski bataljon iz Gornjo Jablaničke brigade*«.

»*To preostalo ljudstvo iz Prve kosovske brigade treba prethodno reorganizovati u jedan dobar bataljon i onda ga poslati na Skopsku Crnu Goru.*

Taj bataljon stajao bi pod direktnom komandom GŠM. Njegov zadatak jeste: udar po pruži Skoplje—Uroševac i Skoplje—Ristovac, čišćenje terena od dražinovaca i mobilizacija novog ljudstva.«

Pored toga Tempo je u ovoj direktivi naredio da I i II Kosovski bataljon iz I mak. kos. br. pređu na Šaru i da se od njih obrazuje I kosovska brigada na rejonu Šara—SK. G. u koju treba da uđe kao treći bataljon, kosovski bataljon koji treba da se formira iz I K Br. sa vranjskog terena. I ova nova I K Br. koja se formirala stavlja se pod komandu GŠM. Komandant ove nove I K Br. određuje se Petar Brajević, a pol. kom. Mita Miljković. Pri ovome 3 kos. bataljonu na Sk. C. G. poslati Savezničku misiju majora Lambea.

Tempo je rasporedio i kosovske kadrove: Maksima pri 3 kos. bataljonu kao i za rad KPJ na terenu Gnjilane, Uroševac, Kačanik; Aliju za rad KPJ u Kos. bataljonu u GJ Br. i za rejon Priština, Podujevo, Vučitrn i K. Mitrovica; Zečara za komandanta IV SD, Srđu za pol. kom. IV SD, Grofa za pol. kom. III SD.

Razvoj događaja u NOR-u je u izvesnoj meri izmenio ostvarenje ove direktive Tempa.

Ali, ipak na osnovu ove direktive Tempa, izvršena je reorganizacija I K Br. i formiran je kosovski bataljon; u stvari III kos. batalj. je ušao u sastav I kos. bataljona kao 1. četa.

Veliki broj poginulih i ranjenih koji su ostali po bolnicama od Grčke pa sve do terena Vranja su smanjili brojno stanje I K Br. Vojno pozadinski organi sa terena Vranja nove borce su slali samo u sastav VIII S Br. Brojno stanje kosovskog bataljona je 5. VIII 44. iznosilo oko 200 boraca. (Muzej Prištine NOB film br. 3)

Štab Kosovskog bataljona: k.-G. Šaranović, z. k.-T. Slijepčević, p. k.-D. Jovović, z. p. k.-S. Janković, sek. SKOJ-a Milica Dautović, san. ref. M. Milošević, int.-Đ. Ilić, Formirane su tri pešadijske i prateća četa: u I četi-k.-J. Popadić, p. k.-Miraš Jovanović, z. p. k. -S. Vukanović, deseteri: V. Ljumović, M. Marković, V. Ivanović, a p. delegati: V. Popović, D. Bulatović, M. Spajić, Đ. Stanišić dotadašnji komandiri i komesari četa. U 2. četi: k.-B. Ilinčić, p. k. Selim Selimi, z. p. k.-S. Radovanović, deseteri: D. Mitrović, P. Vasić, M. Majstorović a p. delegati: V. Bulatović, Đ. Mičunović, J. Ilinčić, B. Adžić. U 3 četi: k.-I. Čanović, a od 2. VIII. P. Vasić, p. k.-Katarina Patrnogić, z. p. k.-D. Tomašević, deseteri: J. Bulatović, V. Krstić, S. Čarapić, a p. delegati: S. Filipović, Dragica Đurović. U pratećoj četi: k.-V. Danilov, p. del. M. Trbojević. U celini ova reorganizacija imala je za posledicu da se kadrovi iz štabova bataljona postavle u čete a iz četa u desetine, a iz ovih za borce što je imalo za posledicu, neracionalno iskorišćavanje, iskusnih vojno političkih kadrova i procentualno veće žrtve među njima.³⁹

36) Borba 15. VII 44 na Širokoj planini VIII S Br. i Kosovskog bataljona (I. i 3. batalj. I K Br.) protivu četiri bug. bataljona

U zoru 15. VII 44. krenula je na marš VIII S Br. a kao njena zaštitnica Kosovski bataljon niz r. Pčinju prema s. Berbac polazeći od s. Zlodovce.

Kada je prethodnica VIII S Br. bila kod s. Berbec otkrila je u nastupanju jedan bug. bataljon ojačan artilerijom na svome desnom boku, na desnoj obali r. Pčinje, koji se kreće na pravcu s. Buštrinja-s. Berbac, sa artilerijom koju je razvio na položajima kod s. Sejac. U tom pravcu je odmah upućen 2. bataljon VIII S Br. koji je zadržao Bugare na tom pravcu, dok su ostale snage VIII S Br. prešle na 1. obalu r. Pčinje kod s. Gornjevac.

Za to vreme Kosovski bataljon je bio kod s. Šajince, gde je u isto vreme dobio izveštaj od izviđačkih organa komande mesta sa pl. Rujan da se priprema bugarska ofanziva, prema centru Pčinjskog kraja s. Trgovištu, i da su bugarske jedinice već u nastupanju prema ovoj teritoriji. Izveštaj o tome Štab Kosovskog bataljona je upućen Štabu VIII S Br. Kosovski bataljon je odmah uputio 2. četu na d. obalu r. Pčinje, koja

³⁹ Zb. VII/3, d. 66. Ž. N. — 22 D — str. 170 — 176, 478, S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 129 — 132. M. M. — VIII S Br. — str. 128 — 137. V. V. — VIII S Br. str. 31 — 35, 37 — 38. Hr. — L. Muzej Priština NOB film br. 3. Svi dnevni i izjave učesnika: S. Javorine, M. Banića, G. Saranovića, P. Dende, S. Jankovića, V. Danilova i drugi.

se sukobila sa jednim bug. bataljonom, koji je nastupao pravcem: Sveti Ilija—s. Margance—s. Novo Selo, podržan vatrom artiljerije. Kasnije je ova četa prešla na l. obalu r. Pčinje i zajedno sa kosovskim bataljonom učestvovala u daljim borbama Glavnina Kosovskog bataljona je prešla na l. obalu r. Pčinje i preko s. Gornjovac krenula ka Širokoj planini, sa namerom da izbije što pre na vrh Kitka (tr. 1230/koga zovu i Kopiljača. Međutim, tu su se sukobili sa 14. lovnim bataljonom iz Krive Palanke, koji je još u toku noći 14/15. VII poseo utvrđene položaje sa bunkerima. Nastale su žestoke borbe celog Kosovskog bataljona koji je uspeo da zauzme tri bunkera i da se zadrži na zauzetim položajima. Međutim, u borbu na Široku planinu dolazi još jedan bug. bataljon sa pl. Kozjak.

U napade na vrhove Široke planine razvijaju se — I i 3. bataljon VIII S Br. pa žestoke borbe traju ceo dan. Po podne nastaje opšti juriš VIII S Br. i Kosovskog bataljona ka Kitki, zauzimaju se bugarski položaji na njima, vodi se borba prsa u prsa. Bugarskim snagama na Široku planinu dolaze i bataljoni sa d. obale Pčinje da bi sprečili proboj naših jedinica prema Širokoj planini. Po našim jedinicama dejstvovao neprekidno artiljerija, a avioni nadletaju naš raspored, bombarduju ih i mitraljiraju. Pred mrak ponovo je izvršen juriš ka Kitki i Širokoj planini. Tu su se koncentrisale sve bugarske snage sa d. obale r. Pčinje.

Ova koncentracija bugarskih snaga na Širokoj planini, omogućila je VIII S Br. i Kosovskom bataljonu da u toku noći 15/16. VII izvuče sve svoje snage, bez borbe, istim pravcem kojim su ujutru 15. VII i krenuli na marš. Bugari nisu mogli pretpostaviti, da će VIII S Br. i Kosovski bataljon, koji su ceo dan napadali prema jugu ka Širokoj planini, po padu mraka krenuti na sever, izvući se iz blokade prelaskom na d. obalu r. Pčinje kod s. Sajinca i doći u s. Crnovce i s. Kočuru, iz čijeg rejonu su tog jutra i krenuli.

Ovo su bile najžešće borbe naših jedinica posle povratka iz Grčke. Borba je vođena protiv četiri bataljona regularne bugarske vojske jačine preko 3000 ljudi od strane VIII S Br. koja je tek reorganizovana i Kosovskog bataljona ukupne jačine 550 do 600 ljudi sa odnosom 6:1 u korist Bugara. Neprijatelj je imao 53 poginula i oko 60 ranjenih. Sutra-dan 16. VII Bugari su evakuisali utvrđeni garnizon Sveti Ilija, a ostali su se povukli u garnizone.

VIII S Br. je imala 4 poginula: Dragljuba Zlatkovića, Stoiljka Nedeljkovića, Cvetka Markovića i Aleksandra Stošića i 13 ranjenih.

Iz Kosovskog bataljona su 6 poginula: 1 - Ljubomir Bukelić, st. prava borac od 42. iz Kosova Polja, 2 - Petar Antić, borac 43. iz s. Pasjana, 3 - Aleksandar Leko Dragičević iz Peći, čl. SKOJ-a 1940, 4 - Stanko Ristić, 5 - Čedomir Jačimović, 6 - Aleksandar Stošić svi iz Biljače. Ranjeno 18 od kojih prvi sedam teže: Selim Selimi, Kovačević Ivo, Mitić Milan, Lazarević Bogdan, Stamenković Aleksandar, Antić Ljuba, Blažo i Jagoš Ilinčić, Ivo Čanović, Džafer Ismail, Čarapić Mišo, Adžić Bogdan, Tepavčević Živorad, Anđelković Dušan, Trajković Žika, Krstić Relja, Anđelković Micko.

**37) Borba na Sv. Iliji — VIII S Br. i Kosovskog bataljona
(1. i 3. batalj. I K Br.) 18. VII 44. godine**

Naše izvidnice su otkrile nastupanje jedne bugarske kolone sa pravca Vranje—s. Viševce—Sv. Ilija. Po planu koji je sastavljen, Kosovski bataljon poseo je utvrđene položaje na Sv. Iliji, a VIII S Br. zauzela je položaje za napad u bokove nastupajuće bugarske kolone. Bugarska kolona je uvidela, da će pretrpeti poraz, zaustavila je svoje nastupanje i otvarala samo artiljerijsku vatru po položajima Kosovskog bataljona na Sv. Iliji, od kojih su poginula deca u s. Viševce.

Ovo je poslednje zajedničko dejstvo u borbama VIII S Br. (VI JM Br.) i I Kosovske brigade.

VIII S Br. je 21. VII 44. napada jedan bugarski bataljon utvrđen u rovovima kod s. Klinovca i imali su 7 poginulih i 13 ranjenih. Napad su obnovili 3. VIII, 44 i imali 8 poginulih i 20 ranjenih.

24. VII 44. — VIII S Br. u s. Godoševac polaže zakletvu uz prisustvo Kosovskog bataljona (1. i 3. batalj. I K Br.).

Štab 22. SD sa IO. S Br. je stigao na teren Pčinje 25. VII 44. U tom vremenu je stigao i drug Tempo.

Kosovski bataljon (1. i 3. batalj. I K Br.) sa VIII S Br. je bio 28. VII. u Krivoj Feji, a 30. VII. u s. Slivnici.

31. VII 44. Kosovski bataljon (1. i 4. batalj. I K Br.) se konačno odvaja od VIII S Br. Štab 22. SD preneo je naređenje GŠM da se Kosovci upute prema manastiru Prohora Pčinjskog i sastanu u s. Starac, sa III Makedonskom brigadom, da bi učestvovali u obezbeđenju održavanja i formiranja ASNOM-a 2. VIII 44. u manastiru Prohora Pčinjskog.⁴⁰

U isto vreme premeštaju se Kosovski kadrovi i to u štab VIII S Br. za z. pol. kom. Mile Banić »Crni«, a u štab X S Br. za pol. kom. Branko Vučelić »Điksi«, za nač. štaba Dušan Lazić, za šefa obavešt. sl. Tihomir Slijepčević, a za zamenika Laketić Lazar, za z. kom. u I batalj. Radonjić Luka, a u 3. batalj. Vulikić Boško.

GŠM i drug Tempo, odlučili su da Kosovski bataljon (1. i 3. batalj. I K Br.) formira 8. *preševsku brigadu* 5. VIII 44., od novih boraca iz Kosovskog Pomoravlja kao i sa terena Preševa. Iz ove brigade su uzeti mnogobrojni kosovski kadrovi za formiranje 2 i 3. kosovske brigade, 12. i 13. preševsko-bujanovačke brigade, 16. makedonske brigade, koja je upućena i na sremski front. 2. batalj. I. K Br. koji je otišao u Jablanicu, učestvovao je u formiranju 5. kosovske brigade i 15. S Br.

O ovom pitanju piše Ž. N. u knjizi 22. D. na str. 204: »GŠM i CKM zauzeli su stav da je bivši preševski srez njihova teritorija i da sa nje treba da stvaraju jedinice NOVJ. Taj srez je dotle bio u sastavu OKV i teritorije 22. SD. Sa ovim zahtevom GŠM složio se i Tempo ali je ipak postavio pitanje CK KPJ. Sa druge pak strane, OKV izneo je ovaj problem PK S. Na kraju je zauzet stav da borci sa te teritorije budu u jedinicama GŠM, a da narodnim odborima rukovodi OKV.«

Pošto je Tempo u direktivi od 4. VI 44., postavio zadatke Kosovskom bataljonu da dejstvuje prema Skopskoj Crnoj Gori, otuda i isto-

⁴⁰ Ž. N. — 22 D — str. 178 — 180. S. S. i J. P. — VIII S Br. — str. 130 — 134. M. M. — VIII S Br. — str. 138 — 139. V. V. — VIII S Br. Svi dnevni.

rijsko objašnjenje što je Kosovski bataljon formirao 8. preševsku brigadu. Pitanje promene imena kosovske brigade u Preševsku brigadu je odlučeno od strane GŠM i Tempa.⁴¹

Zaključak

— Mali prostor ovoga napisa nije dozvolilo da se razmatra uloga pojedinih boraca u borbama I K Br., što će se učiniti u Monografiji I K Br.

— Zasluži je posebnu istorijsku obradu pitanja rada partizanske i skojevske organizacije u jedinicama, politička i vojna obuka i vaspitanja, veza sa narodom i narodnostima i politički rad boraca u selima i gradovima u kojima su se kretali, nacionalni i socijalni sastav boraca, snabdevanje oružjem, hranom i dr.

— U ovom napisu se isticalo kolektivno herojstvo boraca polazeći od stava, da je uloga svakog borca I K Br. bila velika i revolucionarna, jer se kao pripadnik NOV i POJ suprostavio moćnoj fašističkoj mašineriji, pomognutoj klasnim neprijateljima, i da pobjeda nad fašizmom omogućuje postizanje velikih ciljeva NOB-a i socijalističke revolucije.

— Značaj i uloga KPJ na Kosovu i Metohiji, OK i GŠ za K i M., Štaba I Kosovske zone je ogromna obzirom da je u I K Br. bilo oko 100 članova KPJ i 60 do 80 članova SKOJ-a, koji su vaspitani u organizacijama na K. i M. da izvršavaju sve zadatke koje im postavi KPJ bilo gde na Kosovu ili van njega, u tome je i bila osnovna snaga I K Br.

— U jedinicama I K Br. su bili borci iz čitave zemlje i iz svih nacionalnosti.

— Žrtve su ble velike. Po podacima do sada prikupljenim poginulo je 161 i ranjeno više od 150 boraca. Iz jedinica 1. i 2. kos. batalj. poginulo je 45 a ranjeno 29., u Kosovskom odredu poginulo 36. ranjeno 63., iz I K Br. do 5. VIII. 44. poginulo 44 a ranjeno 56 a posle toga do kraja rata od boraca koji su pripadali I K Br. poginulo je 36 boraca i više njih ranjeno. Napominjem da je mnogo veći broj ranjenih ali se imena za ranjene nisu beležila. Od poginulih boraca je 60 članova SKOJ-a i KPJ od pre rata od 1941 i 1942. godine.

Borci I K Br. poginuli u drugim jedinicama: I — Stanojević Dragutin iz s. Vlastice, u VIII preš. br., kod Bukurevca 12. VIII 44., 2 — Stamenković Čedomir iz s. Vlastica, u VIII preš. br., kod Bukurevca 12. VIII 44., 3 — Vučelić Branko iz Peći, čl. KPJ od 1940., kao pol. kom. X JM Br. kod Vlasotinaca 27. IX 44. 4—15 — U VIII preš. br. kod Preševa 19. IX 44. poginuli: Drča Rade k-t I batalj. čl. SKOJ-a — 41.,

⁴¹ Ž. N. — 22 D — str. 204, 482 — 495. Zb. VII.4 knj. 4 dok. 6. APKS — br. 652 ARP — Bd., fond CK KPJ reg. br. 237 (ranije 6259). AVII — k. 234 — f. I, dok. 20. Svi dnevници i izjave učesnika: G. Šaranović, S. Jankovića, S. Vukanovića, J. Popadića, Đ. Ilića, S. Radovanovića, B. Ilinčića, V. Danilova, V. Bulatovića, J. Bulatovića, T. Slijepčevića, S. Filipovića, V. Miloševića i drugi.

iz s. Kosova Polja; Adžić Bogdan z. pol. kom. I. batalj. iz s. Vitimirice čl. SKOJ-a — 41., Ožegović — Drljača Desa pol. kom. batalj. u NOP-41., iz s. Suvi Do; Selkić Stojan k-r č. u I batalj. iz s. Domorovce; Zdravković Dušan iz s. Vlaštica; Nikolić Janča iz s. Vlaštica; Trajković Dimitrije iz s. Žegre; Trajković Trajko iz s. Žegre; Tešić Radenko iz s. Žegre; Tešić Milivoje iz s. Žegre, k-r čete, Antić Trenča iz s. Žegre, Cvetković Veljko iz s. Vlaštica, 16—20 — U II K Br. kod Preševa 19. IX 44. poginuli: Jovović Dušan od početka 42. u s. Obilić, čl. SKOJ-a 39. a KPJ 41.; pol. kom. II kosovske br.; Ilić Božidar iz Drenice u NOV — 41.; Radojević Čedomir iz Jablanice u NOV — 41.; Stanojević Đuro iz s. Vlaštica; Spajić Miloš iz Vitimirice, pol. kom. I batalj. 21 — Antić Stojadin iz Vranjske Banje u VIII pr. br. kod Bukurevca 12. VIII 44. 22 — Petrović Stanoje iz s. Vlaštica u II Kos. br. u s. Žegri 6. I 45.; 23 — Miljković Vidoje u II Kos. br. u XII 44. kod s. Žegre. 24 — Ćirković Dragutin iz s. Gušterica kao pol. kom. č. I batalj. V K Br. na Dražinoj Čuki XI 44. 25 — Tomašević Dušan iz s. Suvi Do, čl. SKOJ-a 41. a KPJ — 42., kao šef obav. sl. XVI M Br. u X 44. kod Skopja. 26 — Tepavčević Živorad iz Uroševca čl. SKOJ-a 42., 4. XII 44. u II Kos. br. kod Uroševca. 27 — Milić Miloš iz s. Ugljare, čl. SKOJ-a kod Uroševca 3. XII 44. kao z. k-t I batalj. II K Br. 28 — Milinić Milan iz Uroševca u NOP 41. čl. KPJ 42. kod Petrovca u Jablanici u VII 44. kao k-r I č. I batalj. XV S Br. 29 — Stanisavljević Milentije u NOV — 41 k-r č. u XV S Br., u VII 44. u Jablanici. 30 — Janković Vojislav iz s. Kosovo Polje čl. SKOJ-a 41. z. k-t V K Br. i z. nač. okr. OZN-e, 19. II 47. kod Tre-pče. 31 — Dautović Milica iz s. Suvi Do, čl. SKOJ-a 40. a KPJ — 42., kao sek. SKOJ-a XVI M Br. 16. IV 45. kod Đakova. 32 — Mićunović Đura iz Prištine čl. SKOJ-a 42 KPJ 43., pol. kom. 2. batalj. XVI M Br. kod Banove Jagure 17. IV 44. 33 — Lazarević Ljubomir iz s. Žegre k-t I batalj. VIII S Br. kod Bajgore 21. XI 44. 34 — Božović Vaso iz Vitimirice čl. KPJ od 37. kao k-t 2. batalj. III K Br. u X 44. kod Vranja. 35 — Jovanović Jordanka iz Preševa, čl. SKOJ-a 42. kao pol. kom. 3 čete II Vr. O., 28. VI 44. kod Ogošta. 36 — Kurir 28. VI 44. — ime nepoznato.

Ranjeni su: M. Banić, V. Bulatović, D. Lazić, Ljubica Jovanović i drugi o kojima se podaci još prikupljaju.

— Od preživelih boraca I K Br. dobilo je »Partizansku spomenicu 1941« 60 boraca.

— Za Narodne Heroje proglašeni su: *Meta Bajraktari*, pol. kom. Šarskog odreda koji je u celini ušao u sastav I kosovskog bataljona. Poginuo u decembru 1943. na Šari. *Milan Zečar*, komandant I kosovske brigade, imenovan za komandanta 24 S. Divizije. Poginuo 9/10. VI 44. na r. Bregalnici. *Savka (Saša) Javorina*, pol. kom. I kosovskog odreda i I kosovske brigade, a potom VIII S Br. *Katarina Patrnogić*, pol. kom. čete u I K Br., pol. kom. II K Br.

Ovde nije istaknuto herojstvo naroda po selima i gradovima južne Srbije, Makedonije, Kosova, Grčke i dr. koji su nas svesrdno pomagali u NOB-u kao pripadnike svoje NOV i POJ bez čije pomoći ne bi mogli da se održimo. Zbog pomoći NOV narod je stradao, ubijani su ljudi, žene i deca od strane bugarsko-nemačkog okupatora i domaćih izdajnika,

paljene su njihove kuće, pljačkana imovina, odvođena stoka, a narod je i pored toga bio uz svoju NOV. Odvajao je hranu za svoje borce, čuvao ranjenike i odvajao za njih hranu, koju ni svojoj deci nije davao. Žrtve naroda i narodnosti su u ovom razmatranju samo uzgred napomenute, i neka se sa ovih nekloiko reči izrazi su dali ogroman doprinos borbi naše I kosovske brigade.

LITERATURA I IZVORI

1. Mihailo Apostolski — *Proletnata ofanziva vo Makedonija i vo Pomoravlto*, iz d. 1973. Skopje — Naša kniga. (skr. naziv — M. A. — P. O.)
2. Mihilo Apostolski — *Prolećna ofanziva 1944. u Makedoniji*, VIZ MO od 1946. (skraćeni naziv M. A. — P. 44.)
3. Mihailo Apostolski — *Februarski pohod*, izd. 1973. Skopje—Naša Kniga. (skraćeni naziv — M. A. — F. P.)
4. *Viorni Dni*, spomen kniga na III Mak. ud. brigada, izd. 1957., GOS Borcite od NOV za Makedonija, Kn. izd. »Kočo Racin« Skopje. (skraćeni naziv V. D. III M. Br.)
5. Kiril Mihajlovski — *3 makedonska brigada*, izd., 1976. VIZ — Beograd. (skraćeni naziv — K. M. — 3 M Br.)
6. Zlatko Biljanovski — *Krvavi tragi*, izd. Misla — Skopje. (skraćeni naziv — Z. B. — 3 M Br.)
7. Dane Cekov — *3 Maked. brigada i Kosovskoit odred vo sredinata na maj 1944. g.* Kumanovo 1969. g. (skraćeni naziv — D. C. — 3 M. Br.)
9. Dane Cekov — *Kumanovska okoliya vo NOB*. Kumanovo 1969. (skraćeni naziv — D. C. — K. O.)
8. Dr. Mile Todorovski — *Partizanskite odredi i NOV na Makedonija vo osloboditelna vojna i revolucijata 1941 — 1944.*, Skopje 1972. (skraćeni naziv — M. T. — P. O. M.)
10. Fadilj Hodža — *Oružane revolucionarne snage NOP-a na Kosovu 1941—1945.* (skraćeni naziv — F. H. — O. R. S. K.)
11. Dr. Ali Hadri — *Nar. oslobodilački pokret na Kosovu 1941—45.*, Zavod za istoriju Kosova u Prištini. (skraćeni naziv — A. H. — NOP—K.)
12. *Obeležja*, Priština br. 3 od 1975. g.
13. *Glasnik Muzeja Kosova — IX*, Priština 1964.
14. *Glasnik Muzeja Kosova — X*, Priština 1970.
15. Stenografske beleške — sa sastanka grupe drugova koji su učestvovali u formiranju partizanskih jedinica na Kosovu od 6. VI. 1960., AZIP. (skraćeni naziv — Sten. beleške, o kos. jed.)
16. Dušan Lazić — *Borbena dejstva Kosovskog partizanskog odreda u j. ist. Srbiji i ist. Makedoniji*. IA PK SK K Priština. (skraćeni naziv D. L. — I. K. O.)
17. Slavo Trnski — *Neotdavna*, treće izdanje, bugarski pisatelj, Sofija, 1965. (skraćeni naziv — S. T. — Nd.)
18. Trifon Balkanski — *Našite partizanski ptišta*, drugo dopunje-no izdanje, Drž. voeno izdatelstvo, Sofia 1967. (skraćeni naziv — T. B. — N. P. P.)
19. *Hronologija radn. pokreta i soc. revolucije u j. moravskom regionu 1903 — 1945.*, međuopšt. odbor SUBNOR — JM regiona Leskovac — 1979. (skraćeni naziv — Hr. — L.)
20. Živojin Nikolić — *22. Divizija*, Narodna knjiga 1972. Beograd. (skraćeni naziv — Ž. N. 22. D.)
21. Živojin Nikolić — *Jugoistočna Srbija u revoluciji 1941—45.*, izd. 1979., Beograd, Narodna Knjiga. (skraćeni naziv — Ž. N. — J. S.)

22. Stojadin Stošić i Jordan Petković — *Razvitak NOP-a u Vranju i okolini i hronika VIII srpske brigade*. (skraćeni naziv — S. S. i J. P. — VIII srbr.)
23. Miodrag Mitrović — *Vranjski odred »Sima Pogačarević« i III JMPO*, izd. 1967. Vranje. (skraćeni naziv — M. M. — II JMPO.)
24. Miodrag Mitrović — *Borbena istorija VI JM (VIII srpske brigade)*, poseban otisak iz Vranjskog glasnika, knj. II za 1966. (skraćeni naziv M. M. — VIII S Br.)
25. Ivo Matović — *Vranjske prethodnice, VIII srpska NOU brigada*, zapisi o ratnim brigadama 38. Nar. Armija, izd. 1974. Beograd (skraćeni naziv — J. M. — VIII S Br.)
26. Vladimir Vujović »Vuja« — *Borbe i pokreti VI JM Br. odnosno VIII S Br.*, kazivanje savremenika — 19. II. 1951., okrug vranjski — MOK Vranje i IA CKS — 14—025. (skraćeni naziv — V. V. — VIII S Br.)
27. Vladimir Vujović — *Dnevnik*, prepis kod autora D. Lazića. (skraćeni naziv V. V. — *Dnevnik*)
28. Milan Zečar — *Dnevnik* — IA PKSK K Priština.
29. Saša Javorina — *Dnevnik rada kosovskog NOP odreda i I kos. br.* Arhiva Ist. od. Muzeja Kosova Priština, reg. br. 246. (skraćeni naziv S. J. — *Dnevnik*.)
30. Gligorije, Gliša — Šaranović — *Dnevnik*. Arhiv Muzeja Kosova i VII film br. 4, snimak 223—254. (skraćeni naziv — G. S. — *Dnevnik*.)
31. Petar Denda — *Dnevnik* — lična svojina. (skraćeni naziv — P. D. — *Dnevnik*.)
32. Dušan Lazić — *Zabeleške* — *Dnevnik*. Lična svojina autora.
33. Izjave učesnika date autoru D. Laziću.
34. Zbornici NOR i arhiv Vojno istorijskog i drugih instituta.

SKRAĆENICE

- I K Br. — Prva kosovska narodno oslobodilačka brigada
- VI JM Br. — Šesta Južno moravska NO brigada
- VIII S Br. — Osma srpska NO brigada
- III M Br. — Treća makedonska NO brigada
- VIII preš. br — Osma preševska NO brigada
- XVI M Br. — Šesnaesta makedonska NO brigada
- XV S Br. — (G. J Br.) — Petnaesta NO brigada ili gornjo jablanička brigada
- I S Br. i II S Br. — Prva sofiska ili druga sofiska bugarska NO brigada
- OŠ — Operativni štab
- GŠM — Glavni štab Makedonije
- GŠ K i M — Glavni štab Kosova i Metohije
- VŠJ — Vrhovni štab Jugoslavije
- NOV i POJ — Narodno oslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije
- CK KPM — Centralni komitet Komunističke partije Makedonije
- OK KPV ili OKV — Okružni komitet Kom. partije Jugoslavije za vranjski okrug
- GŠB — Glavni štab bugarskog NO pokreta

- V BA — Peta bugarska okupatorska armija
- 22 SD — 22 srpska divizija
- Sekr. SKOJ — sekretar Saveza Komunističke omladine Jugoslavije
- k-t — komandant
- k-r č. — komandir čete
- z. k-t — zamenik komandanta
- z. k-ra — zamenik komandira
- p. psar ili pol. kom. — politički komesar
- z. p. ksara ili z. pol. kom. — zamenik političkog komesara
- NŠ — načelnik štaba
- int. — intendant
- ref. san. — referent saniteta
- (k 1600) — kota 1600
- (tr 1800) — trigonometar 1800
- s. Luke — selo Luke
- pl. Osogovo — planina Osogovo
- r. Bregalnica — reka Bregalnica
- 4 t. i 5 l. mitr. — 4 teška i 5 lakih mitraljeza
- j. z. — jugo-zapadno
- s. — severno
- j. — južno
- s. i. — severo-istočno
- i. — istočno

Dušan Lazić

LA 1^{re} BRIGADE DE LIBÉRATION NATIONALE DE KOSOVO

R é s u m é

Ce travail comporte les données sommaires concernant cette brigade. Ce qui manque dans ce travail, sera inséré dans une monographie de cette brigade.

En raison de l'espace limité, le travail ne traite pas le rôle des différents combattants, mais il met en relief l'héroïsme collectif des combattants.

Le rôle du Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie pour la Kossova et Métohia concernant cette brigade est important, étant donné que parmi ses combattants il y avait environ 100 membres du Parti communiste de Yougoslavie et entre 60 et 80 membres de la Ligue de la jeunesse communiste de Yougoslavie de cette région.

Les unités de cette brigade comprenaient des combattants de tout notre pays et de toutes les nationalités.

